

AETATES HOMINIS

ÍNDEX

INTRODUCCIÓ.....	2
1. <i>INFANTIA</i>	2
2. <i>PUERITIA</i>	8
3. <i>ADULESCENTIA</i>	11
4. <i>IUVENTUS-NUPTIAE</i>	14
5. <i>GRAVITAS</i>	17
6. <i>SENECTUS</i>	21
7. <i>MORS</i>	26
8. <i>EXERCITIA</i>	31
9. BIBLIOGRAFIA.....	41
10. SOLUCIONARI.....	43

Realitzat per:

Salut Ferrís. IES Consuelo Aranda, Alberic

Lluïsa Merino. IES Càrcer, Càrcer

Amparo Moreno. IES Ricardo Marín, Xest

membres de l'Associació *LUDERE ET DISCERE. Tallers de Cultura Clàssica de Sagunt*

Blog: *Hortus Hesperidum*/ ó κήπος Ἑσπερίδων.

<http://hortushesperidum.blogspot.com/>

INTRODUCCIÓ

Com diu Sant Isidor a *Etimologies XI*, les etapes de la vida de l'home són sis: *infantia*, *pueritia*, *adulescentia*, *iuventus*, *gravitas atque senectus*, és a dir, infantesa, adolescència, joventut, maduresa i vellesa. En aquest quadre veiem un resum:

Fases de la vida de l'home	Durada	Denominació
Infantia	0-7 anys	infans
Pueritia	7-14 anys	puer/puella
adulescentia	14- 28 anys	adulescens
Iuventus	28- 50 anys	iuvenis vir/mulier
Gravitas	50-70 anys	senior
Senectus	70-....	Senex/ anus

1. INFANTIA, de 0 a 7 anys

La primera edat de la vida es diu **infantia** (des del naixement fins als set anys) Es defineix l'*infans* per una incapacitat: *infans* ve de *in* (prefix privatiu) i de *fari*, parlar: *qui no parla*. Aquesta incapacitat dura fins als set anys, quan el nen adquireix ja un llenguatge estructurat. La infantesa acaba quan comencen a caure les dents de llet.

Al voltant de la procedència dels xiquets totes les cultures han creat fantàstiques explicacions. A l'igual que avui en dia, que es diu que de París o que els porta la cigonya, a Roma també trobem una explicació semblant. Segons el mite que ens conta Ovidi, en *Fasti II*, en explicar l'origen de la festa de les **Lupercalia**, al bosc sagrat de la deessa Juno Lucina acudien a orar les dones que desitjaven tenir fills. Gràcies a la intervenció de Juno, protectora de les dones i la seua fertilitat, les dones podien engendrar fàcilment, com si les copes dels arbres sagrats estigueren plenes de nius amb xiquets i les dones que hi anaren només hagueren de triar el seu.

A aquest bosc s'alçaria l'any 375 a. C. un temple en honor de Juno Lucina . El *natalis* de la sua construcció se celebrava l'1 de març, amb la festivitat de les **Matronalia**. Segons disposició de Servi Tuli, en aquest temple es dipositava una moneda per cada nounat.

Els xiquets **naixien a casa** i la mare era assistida per les dones de la casa o per una comare al temps que s'invocava la deessa Juno Lucina, protectora dels naixements, perquè facilitara el part. Sabem que utilitzaven una cadira obstètrica que portava la comare, en la qual la dona que havia de parir seia nua i amb el cabell solt, evitant qualsevol nus que impossibilitara un bon naixement.

Ovidi, *Fasti III 258*, ens diu:

Si alguna es troba encinta, que alce les seues pregàries després de soltar-se el cabell, perquè Juno Lucina li solte també blanament el fruit de les seues entranyes.

Es tracta d'un principi de màgia simpàtica. Sent Juno Lucina la protectora dels parts, el seu ritual exigeix que les dones embarassades no porten res que estiga nugat. Això redundarà en un part fàcil, en què el nou-nat es «deslligarà» sense dificultat de sa mare, a qui està «nugat» pel cordó umbilical.

El nombre de fills nascuts del matrimoni no era molt elevat, tal volta perquè el repartiment del patrimoni es poguera fer sense dificultats. Allò ideal era tenir la parella.

El bebé rebia el nom de **PUPUS** o **PUPA** fins que se li posava el nom oficial el *dies lustricus*.

El xiquet acabat de nàixer era examinat per la comare:

- Observava el sexe i l'anunciava per signes a les presents.
- Tallava el cordó umbilical. Els metges antics recomanaven la utilització d'una ganiveta ben esmolada, però les comares preferien no utilitzar cap instrument metàl·lic per pensar que es podia provocar la mort violenta del xiquet. Així, empraven un tros de vidre, terrisseria trencada, canya o una corfa de pa dur. Nugava el cordó umbilical amb un fil de llana.
- Col·locava el nadó al terra per tal d'observar la seua reacció i comprovar si era un bebé sa. Examinarà com plora en posar-lo al terra fred, si no presenta anomalies físiques, si les seues extremitats es flexionen bé, si té tots els dits i forats necessaris i si, en pressionar la seua pell amb força, el xiquet reacciona.
- Si el nadó presenta vigor i integritat física, el prepara per a ser presentat al *pater familias*.

Es col·loca el **PUPUS** als peus del **pare**, qui podia **acceptar-lo**, o no, com a fill legítim. En cas que el reconeguera, l'agafava entre els seus braços, *tollere infantem* (si era xiquet), o bé ordenava que se li donara de mamar (si era una xiqueta). Aquest dia, el bebé era protegit per la DEESSA LEVANA que està present en el moment del reconeixement per part del pare.

Aquesta intervenció decisiva del pare just després del naixement és qüestionada per alguns autors que consideren que aquest ritual manca de proves filològiques i iconogràfiques. (*El xiquet a la Gàl·lia romana*, G. Coulon)

El fet de reconèixer el nen suposava que era considerat fill legítim i que, per tant, serà criat, educat i se li procuraran totes les cures necessàries com a membre d'un clan familiar.

Els xiquets amb alguna malformació o malaltia eren eliminats, submergint-los en aigua. Així ho indica Sèneca, *De Ira*, I, XV, 2:

Destruïm els parts monstruosos, també els nostres fills, si naixen malats i malformats, els ofeguem; però no és la ira, sinó la raó, la que separa els inútils dels elements sans.

Podia donar-se el cas que un xiquet sa no fóra acceptat. Aleshores era exposat, és a dir, abandonat, als peus de la *Columna Lactaria*, front al temple de la *Pietas*.

En ocasions, junt als xiquets, dipositaven amulets que indicaven el seu naixement lliure amb la intenció de poder reconèixer el fill en un futur. La sort dels nens exposats era molt incerta. En el pitjor dels casos, podien morir de fred o inanició. O bé podien ser recollits per a destinar-los a l'esclavitud o a la prostitució. Excepcionalment eren recollits per parelles per a criar-los com a fills.

Per a anunciar el naixement a tots s'**adornava la porta** amb la *corona natalitia* de flors, llorer o heura.

Degut a l'elevat índex de mortalitat durant els primers dies, dits **primordia**, es portaven a terme diferents ritus de protecció y cerimònies religioses perquè els déus protectors de la infantesa, que són Juno, símbol de l'instint maternal, i Hèrcules, expressió de la força física, els cuidaren.

Concretament, la pràctica ritual de caràcter protector consistia a preparar un llit en honor a Juno (si el nascut era una xiqueta) o una taula per a Hèrcules (si era xiquet).

Un altre dels ritus de protecció del xiquet i la seua mare era el que realitzaven tres homes que personificaven *Pilumnus* i la seua maça, *Intercidona*, armada amb una destral i *Deverra* amb la granera. Per la nit colpejaven el llindar de la casa, on el bebé dormia, amb una destral, una granera i una maça, així controlaven les accions de tallar, agranar i colpejar els mals. A la volta tenien per missió allunyar Silvà de la mare, perquè no trencara l'abstinència sexual durant el puerperi.

El xiquet acceptat a la família rep les seues primeres **cures corporals**: el bany i el vestit. En aquest primer bany es neteja el seu cos amb sal triturada i aigua tèbia. A partir d'aquest moment són tres els gestos necessaris per a modelar el seu cos: el bany, el massatge amb oli d'oliva i el faixat.

La finalitat de l'enfaixat era impedir tota malformació corporal i facilitar el pas de la posició fetal a la vertical com a símbol d'humanització. Ja faixat, el nounat era nugat amb cordes, per a evitar caigudes, a un bressol de vímet amb un matalàs de llana.

Durant dos mesos estarà immobilitzat i després se li aniran paulatinament afluixant les benes. En primer lloc el braç dret perquè fóra destre.

Fases de l'enfaixat del bebé

Es rodejen amb cura amb tires els braços del xiquet, les cames i el tòrax. Si són xiquetes s'haurà de tenir més cura i estrènyer bé les benes en el pit i afluixar-les sobre els malucs. Si són xiquets, el faixat serà uniforme.

Després, baix dels braços i en els genitals se li posa llana per a evitar els frecs i les possibles contusions en subjectar les extremitats.

S'enrotlla una banda ampla al voltant del conjunt del cos, del tòrax als peus.

Es cobreix el cap del nadó amb una altra peça de tela o llana.

Emboliquem totalment el nounat amb una banda ampla.

Per a subjectar-ho tot, s'afegeixen unes cintes

Els metges aconsellaven la llet materna. Els dos primers dies **la seua dieta alimentícia** es reduïa a algunes gotes d'aigua tèbia mesclada amb mel (per les seues propietats terapèutiques i màgiques). A aquesta aigua se li podien afegir uns grans mòlts de sarsa perquè no els danyaren en el futur les feres verinoses. Aquest règim es deu als motius següents:

- pensaven que tant el nounat com la mare, després del part, havien de descansar.
- a més a més, que el seu cos era encara ple de menjar maternal que havia d'acabar de consumir i digerir.
- i que la primera llet de la mare, el calostre, en ser indigest, era roí per a la salut del bebé.

Alguns metges arribaven, **fins i tot, a prescriure un termini de quatre dies**. Però transcorregut aquest termini d'espera, tothom estava d'acord en què la llet materna era la millor per al xiquet.

En famílies austeres i sanes era la mare la que es feia càrrec de donar de mamar, però amb el temps, en època imperial, es recomanà la contractació d'ames de llet (*NUTRIX*) per considerar que, si es donava de mamar a un fill, es tardaria més en recuperar-se del part i en tenir més fills.

L'elecció de la nodrissa no es deixava a l'atzar doncs es creia que les propietats de la seua llet influïen sobre el desenvolupament físic i psíquic del xiquet. Segons Soranos, *Malalties de les dones*, 2.8., la nodrissa ideal havia de tenir entre vint i quaranta anys, havia de tenir dos o tres xiquets, havia d'estar sana, ser neta, de caràcter pacífic i millor si era d'origen grec perquè, així, el xiquet s'acostuma a la llengua grega.

Contra l'agalàctia, la falta de llet, s'usaven remeis naturals com l'herba anomenada bàlec, però si no era suficient, sabem per les troballes arqueològiques que existien biberons i fins i tot, tirallets.

Distingien entre diversos tipus de llet: la més útil, la materna perquè és la que més alimenta. Després la de cabra, perquè Júpiter va ser criat per la cabra Amalthea. La més dolça, la de camella, la més medicinal, la de la vaca i la més eficaç, la de les burres. La llet d'ovella és molt nutritiva, però perjudicial per a l'estómac, ja que és molt greixosa.

El vuitè dia, si era xiqueta, i el novè, si era xiquet, se celebrava la **fiesta** anomenada *Lustratio*, en la qual es purificaven el nounat i els que havien participat en el part. Se l'imposava el nom i li donaven els amulets protectors. També es realitzaven sacrificis als déus. La cerimònia tenia un caràcter festiu i per a celebrar-ho es donaven llepolies i monedes.

El vuitè dia després del naixement d'una nena i el novè d'un nen és anomenat dia lustral, ja que en ell se celebra una cerimònia de purificació i s'imposen els noms Paulo Festo, 197, 28

Podem imaginar-nos la **cerimònia lustral** per la *Sàtira II*, 33-38 de Persi:

Heus ací que l'àvia materna, o la tia materna, temerosa dels déus, i que sap anular el mal d'ull, ha tret el xiquet del bressol i purifica el front i els humits llavis amb el dit infame, i prèviament, amb saliva lustral. Aleshores dona palmades amb les mans i en suplicant vot dirigeix la seua breu pregària, ara als camps de Licini, ara als palaus de Crasso; que aquest el desitge per gendre un rei o una reina; que les joves el segresten; que tot el que xafe esdevinga roses

Imposició dels nomina, tres per als xiquets i dos per a les xiquetes (*nomen i cognomen*):

1) PRAENOMEN o nom propi. Apareix sempre abreujat i alguns d'ells (en cursiva) corresponen a l'ordre en què van nàixer. Per exemple:

A : Aulus	K: Kaseo	Sex: <i>Sextus</i>	Q: <i>Quintus</i>
Ap: Appius	L: Lucius	Sp: Spurius	T: Titus
C: Caius	M: Marcus	Ser: Servius	Ti: Tiberius
Cn: Cnaeus	M: Manius	O: <i>Octavius</i>	Mam: Mamercus
D: <i>Decimus</i>	N: Numerius	P: Publius	

2) **NOMEN**, correspon al nom de la *gens* o família. Tots els pertanyents a una *gens* tenen el *nomen* igual. Per exemple *Iulius*, la *gens Iulia*.

3) **COGNOMEN**, en un principi era com un sobrenom o malnom que es transmetia de pares a fills, per exemple: *Balbus: el tartamut*, *Scaurus: de peu deforme*.

No va haver un registre oficial de nounats fins a l'època de Marc Aureli. Es penjava del seu coll un **amulet** anomenat *bullā*, estoig esfèric o lenticular, *que tenia com a finalitat protegir del mal d'ull*. El portarien penjat, les xiques fins a la vespra del matrimoni i els xics fins als 17 anys.

També rebria les seues primeres joguines, *crepundia* o *crepitaculum* (sonall)

L'**educació** consistia en l'*acte d'ensenyar a viure al xiquet*, Varró *frag. Non, p 447*, la descriu així: *educit obstetrix, educat nutrix, instituit paedagogus, docet magister*.

La comare fa eixir, la nodrissa nodreix, el pedagog instrueix i el mestre ensenya.

L'educació durant la infantesa, fins als set anys, es fa a casa. Són les mares amb les nodrisses i els pedagogs els encarregats. Els xiquets aprenen a parlar, a caminar, a jugar, a vestir-se,...

Les cuidadores infantils ensenyaven als xiquets a balbucejar les seues primeres paraules, *mamma, tata* (mamà i papà). Es donava molta importància a la puresa del llenguatge per la qual cosa calia assegurar que tant la cuidadora infantil com els amics del xiquet, i més tard el pedagog, parlaren bé i sense defectes.

Els primers passos es donen baix la mirada vigilant de les nodrisses. Per a això utilitzaven uns caminadors de fusta quadrats i amb rodes com les nostres carrutxes i, quan ja tenien més habilitat en els seus moviments, s'empraven altres caminadors tipus passejador de fusta amb tres rodes.

Els jocs del bebé són sobretot de caràcter musical, ja que els sons aconseguen atraure l'atenció del bebé i, a més, el protegien pel seu caràcter d'amulets. Són *crepitacula*, els sonalls, cascavells i campanetes. .

Després, els xiquets fins als set anys es divertien amb molts jocs, com per exemple, jocs d'arrossegament, nines, construccions, engronsadores, titelles, cèrcols,.... També era habitual que tingueren mascotes, animals de companyia, com ara gossos, conills, tortugues, pardals i fins i tot grills o escarabats en les seues gàbies.

Quant a la indumentària, la seua primera vestidura és el faixat. Passats uns mesos, portaran **vestits** molt **senzills** i sense grans variacions. Quan l'edat ho permetia, els bolquers

eren substituïts pel **subligar**, una mena de tapall. Sobre aquest vestien una **tunica**, una peça de tela rectangular cosida per ambdós costats i amb obertures per al cap i els braços, amb un rivet al voltant. Cenyien la túnica amb un **cingulum**, cinturó, i sobre ella portaven la **toga praetexta**, vestit nacional romà que consistia en una gran peça de tela adornada amb una franja de color porpra. Aquesta mena de mantell era símbol de dignitat i de respecte, ja que també el lluïen els grans magistrats.

Les xiquetes romanes vestien amb una **túnica senzilla** ajustada per un cinturó, que cobrien amb una segona túnica fins als peus quan eixien al carrer. Fins que es casaven, podien vestir també amb la **toga praetexta** que substituïen per la *stola*. Arreplegaven els seus cabells en un monyo amb un ret o amb una cinta anomenada *vitta* o amb unes agulles de cabell.

Ambdós sexes podien portar davall de la seua túnica una altra túnica anomenada *subucula* que utilitzaven també per a dormir. Respecte al **calçat**, el més habitual era la sandàlia (*soleae*), una sola retallada al voltant del peu i subjecta amb corretges, encara que també portaven un calçat més elaborat, *calcei*.

Per ser l'element més fràgil de la unitat familiar molts eren els déus que protegien els xiquets, per exemple:

Alemona, l'alimenta en el si matern.
Rumina, proveeix de bona llet a sa mare o nodrissa
Ossipaga, l'assisteix quan li ixen les dents
Potina i Educa, li ensenyen a menjar i beure.
Levana, el protegeix quan és acceptat pel *pater familias*
Nundina, que se'l cuidava els dies anteriors a la *lustratio*.
Cunina, vetlava per ell en el bressol
Fabulina i Locutia, les deesses que els ajudaven a parlar bé.
Statilina, li ensenya els seus primers passos,
Etc...

A més a més, per poder adreçar el caràcter infantil, eren necessaris uns genis terrorífics amb què aterrien els xiquets, si eren roïns. Per als xiquets grecs hi havia:

Mormó, dona amb cama d'ase, que mossegava els xiquets roïns i els altres, els tornava coixos.

Mormòlice, variant de Mormó amb aspecte de lloba.

Els romans tenien a:

Làmia, monstre femení que furtava els xiquets per a devorar-los. També es deia d'ella que s'unia als joves per a xuclar-los la sang.

Gelo, és un fantasma d'una xicota morta jove de l'illa de Lesbos que atreïa els xiquets per a emportar-se'ls al més enllà.

Striges, aus nocturnes que xuclaven la sang dels xiquets i devoraven les seues entranyes.

A més, els espantaven amb les Harpies, Erínies, Gorgones, Graies i tots els altres éssers monstruosos de les llegendes mitològiques.

Malgrat totes les proteccions divines i humanes, la vida d'un *infans* podia ser molt breu i tenir una mort prematura.

2. PUERITIA, de 7 a 14 anys

La infantesa, comença als set anys. Aquest període està marcat per la caiguda de les dents de llet. Als nens se'ls anomena *puer* perquè són purs, sense barba. (*puri, id est impubes*, Censorí, *De die natali*, 14, 2) i encara no poden tenir fills. Les nenes reben el nom de *puellae*. Quan el nen està en l'edat escolar, deixa d'estar vinculat només a la mare i comença a participar en cultes privats i públics. Dediquen el seu temps a l'escola i als jocs o, segons la seva situació social, al treball.

Comencen a participar en jocs de grup amb regles fixes, que tenen major complexitat conceptual i de psicomotricitat, com els jocs de pilota, io-io, trompa (o baldufa), nous, botar a la corda,...

- **Nuces:** Es feien muntonets de nous que s'havien de derrocar. Existien altres versions del joc de les nous, per exemple, llançar unes nous a una gerra.
- **Orbis:** Es feia rodar un cercol ajudat per un bastó.
- **Oscillum:** Els xiquets es balancejaven sobre una taula.
- **Pila:** Eren jocs amb la pilota: llançar-la per l'aire, botar-la, passar-se la pilota en equip, etc.
- **Pupae:** Així s'anomenaven les nines articulades, acompanyades dels seus complements (vestits, cases, etc)

L'educació era privada i no obligatòria, és a dir, l'estat no tenia obligació en aquest sentit, sinó que els pares eren els responsables de l'educació dels seus fills, per la qual cosa pagaven directament als mestres.

No existien pròpiament locals o escoles, sinó que **els mestres rebien els alumnes en les seues cases**. Amb el temps es van construir locals específics, dits *schola* o *ludus* (joc). El mestre llogava alguna planta baixa (*tabernae, pergulae*) o fins i tot donava les classes a l'aire lliure (en pòrtics oberts i entre les botigues del fòrum)

El material de l'aula era mínim: El mestre estava assegut en una cadira amb respalller (*cathedra*) o sense ell (*sella*); aquesta cadira podia estar sobre una tarima. Els escolars no tenien taules, sinó que asseguts en uns bancs correguts i sense respalller, recolzaven en els seus genolls les seues tauletes, per a estar més còmodes podien tenir un tamboret per als peus.

La jornada escolar començava molt prompte i s'interrompia al migdia, quan els escolars tornaven a casa per al *prandium*, reprenent-se a la vesprada. Els alumnes acudien cadascun amb la seua *lucerna* per a poder enllumenar-se doncs, en matinar tant, encara era de nit (Juvenal 7, 225-227)

El curs escolar començava al març després del **Quinquatrus**, festes de la deessa Minerva, sagrada per als escolars. El 19 de març, dia de la festa de Minerva, l'escola

s'adornava amb flors, es feia una processó fins al temple de la deessa i se li ofrenaven coses per aconseguir el seu favor. Hi havia **vacances** els dies festius i cada nou dies (*nundinae*). No se sap amb seguretat que hagués vacances d'estiu (de juny a octubre), però sembla que era habitual que no hagués classes, o que aquestes estiguessin molt poc freqüentades. *Marcial, X, 62*:

Acaben les tristes fèrules, ceptres dels pedants, i puguin descansar fins als idus d'octubre.

Descansaven en les **Saturnalia** (17 de desembre), en els **Quinquatrus** (19 de març) i en altres festes com els **Ludi Romani, Plebei**,... Se sap que si hi havia circ o teatre no s'anava a escola. Amb el temps Marc Aureli va fixar que les festes no superaren els 135 dies.

El treball escolar amb freqüència no agradava molt als alumnes que podien buscar excuses per a no fer els exercicis (Persi va descobrir que unes gotes d'oli en els ulls produïen una molèstia temporal que li permetia no llegir els seus treballs) o en estar avorrits, es dedicaven a llevar la cera de les tauletes per a modelar amb ella, com Lucià de Samosata, o bé usaven el seu *stilus* per a fer caricatures en les tauletes o en la paret com la de l'ase carregat amb el rètol *Treballa dur, ase, com jo vaig fer, i el treball t'aprofitarà*. Tot això donava lloc a càstigs.

Els càstigs corporals que imposava el mestre eren més freqüents durant el primer ensenyament. Horaci recorda el seu mestre *grammaticus Orbilius* com *plagosus*, el pegaire. En l'ensenyament superior no es practicaven càstigs corporals, ja que l'alumnat tenia major edat i interès. El càstig més lleu era una bufetada o carxot. Si la falta era major, es passava a la fèrula o palmeta perquè es colpejava en els palmells de les mans per ser una part més sensible. Si era molt greu, s'usava el **fuet de cuir**, que podia ser amb una o diverses corretges, fins i tot, per augmentar el dolor, s'usava la pell d'anguila que en ser més gruixuda feia més mal. Es colpejava sobre la pell nua en els ronyons. Finalment estaven les vares, *virgae*, formades per un mall de vímet flexibles. Per a aquests flagells es feia que el nen es despulés fins als calçotets i era hissat per dos dels seus companys. Un d'ells donant l'esquena agafava els braços del castigat sobre els seus múscles i subjectava fortament els seus canells, mentre l'altre l'aixecava pels turmells. Quedaven l'esquena i les natges exposades. Es coneixia aquesta posició com *catomus* (sobre els múscles)

Escola primària (7 a 12 anys)

S'anomenava **ludus litterarius**, la paraula *schola*, d'origen grec, va aparèixer posteriorment en el Baix Imperi. El **professor** normalment era de baixa condició social, esclau o llibert. El seu salari era de vuit asos pel que havia de realitzar altres treballs com el d'escrivè públic.

A l'escola de Flavius, on anaven els fills dels nobles centurions amb el cartipàs i les tauletes sota l'aixella esquerra, duent, el dia dels idus, els vuit asos de la retribució escolar Horaci Sat. I, 6, 75.

L'única cosa que separava algunes escoles de primària de la resta de les botigues del fòrum era un vel, doncs qualsevol podia entrar a l'escola per veure com estudiaven i els progressos dels nens

Els alumnes eren xiquets i xiquetes que conjuntament aprenien a llegir, escriure i calcular. Solien anar acompanyats al *ludus* pel seu pedagog o esclau de companyia, que era sempre un esclau grec que

cuidava de la seua seguretat, els duia el seu material escolar i els inculcava bon comportament, o fins i tot, amb el *capsarius* que era un esclau que els duia les tauletes i volums. La tasca del pedagog acabava quan el jove prenia la toga viril.

Escola secundària o *ludus grammaticus* (de 12 a 16 anys)

Acudien només xics i el seu ensenyament era més car i específic. Les xiquetes no arribaven a l'ensenyament secundari, ja que la majoria estava ja promesa o ja s'havia casat. Estudiaven gramàtica, geografia, història, mitologia i astronomia. Fora de l'horari lectiu, se'ls instruïa en matemàtiques, música i gimnàstica. L'aprenentatge era memorístic.

El professor d'aquesta etapa era el *GRAMMATICUS*, de condició més elevada que el *litterator*, encara que la seua procedència seguia sent la de lliberts, fracassats, arruïnats, antics professors de cases riques, manumitits, etc.

El local d'ensenyament secundari també estava situat en un establiment del fòrum, tancat per una cortina però estava millor equipat que el d'ensenyament primari. L'aula de l'etapa secundària i superior tenia en les seves parets petites plaques de marbre amb representacions en baix relleu dels principals episodis del cicle troià, que era un dels temes treballats a l'aula. També podien tenir a les parets mapes, ja que era necessari el domini de la geografia per a la comprensió dels textos. Sabem de l'existència del bust d'algun poeta o escriptor les obres del qual s'estudiaven en aquesta etapa educativa.

S'estudiava tant llatí com grec, també s'introduïa en la ciència de l'oratoría i en la interpretació dels autors, amb lectures i comentaris.

És freqüent veure en relleus, mosaics, pintures... **nens en el treball**. Les activitats més freqüents de treball infantil, (*Digest*, XXXVIII, 1,7,5) eren la de *nommenclator* (nomena les persones amb les quals l'amo es va trobant), *copista*, *calculista* (duu els comptes), *histrion* (actor) o donador d'altres plaers. Igual que pastors, servidors, ballarins o músics. Els nens lliures podien treballar com aprenents en tallers d'artesans. Ens han arribat contractes de l'Egipte romà de nens de 12 i 13 anys i d'una nena de 14. En ells s'estipula que la seua jornada de treball serà de sol a sol, estaran allotjats a casa del patró, tindran un salari i 18 o 20 dies de vacances. La inexperiència dels aprenents tenia desagradables conseqüències. Lucià de Samosata ens conta que va ser aprenent del seu oncle escultor i que el primer dia va trencar el marbre amb el qual treballava, pel que el seu oncle *va agafar un bastó que tenia allí prop...vaig començar el meu aprenentatge amb llàgrimes* (*Somni*, 2, 4) També és habitual trobar nens com a treballadors en el camp: *Columela*, en *De Agricul.* I, VIII, recomana per a ser capatàs aquell que ha treballat en el camp des de la infantesa.

Trobem també, encara que de manera excepcional, la **participació infantil en la religió**, doncs nens i nenes de famílies riques feien funcions auxiliars en alguns cultes. Són els *camilli* o *camillae*. Els requisits eren: ser nascuts lliures, tenir els seus pares vius i ser impúbere en el moment de la seua funció religiosa. Eren seleccionats per la seua puresa d'ànima i cos i per la seua bellesa física. Duïen el cabell llarg, solt, en ocasions subjecte amb una diadema, vestits amb una túnica lleugera fins als genolls i portaven en les seves mans les ofrenes. Així com altres grups de nens i nenes, també de famílies acomodades, que formaven part de rituals públics en cantar el *Carmen saeculare*.

És de destacar el paper del nen en els processos d'endevinació i profètics, com si fora un intermediari entre déus i homes. Aquest poder profètic

s'atribueix a nens de bona salut i romans, i fins i tot a fetus. En canvi, els nens deformes o discapacitats eren signe de mal presagi.

Els nans, contrafets i deformes els detestava com burles de la Naturalesa i objectes de dolents presagis (Suetoni, August 83)

3. ADULESCENTIA, de 14 a 28 anys

L'adolescència, *adulescentia*: del verb *adulesco*, perquè estan desenvolupant-se, tenen ja maduresa sexual i poden engendrar. En aquesta edat en els xics la barba ja està completa i sol realitzar-se la cerimònia de la presa de la *toga viril* i de la *depositio barbae*. Aquesta fase va des dels 14 als 28 anys. Als xics i xiques d'aquesta edat se'ls anomena *adulescentes*.

Ensenyament superior o *ludus rhetoricus*

Els professors eren *rhetores* grecs o romans. No eren molts els *rhetores* establerts a Roma, ja que van ser diversos els decrets del senat que van obligar a filòsofs i *rhetores* llatins a eixir de Roma per considerar «perillosos» els seus ensenyaments en donar-se en llatí i no en grec, pel que qualsevol persona acomodada podia acudir a aquestes classes. La minoria oligàrquica va intentar reservar aquests ensenyaments per a una élit de la seua classe social i va impedir la difusió d'aquests coneixements en ser l'eloqüència l'arma bàsica de les assemblees en les quals renovaven anualment els seus poders. Malgrat això, el *rheto*r presentava una categoria superior als seus companys i cobrava, segons *Juvenal 7*, uns 2000 sestercis per alumne a l'any.

Igual que en les altres etapes educatives, el *rheto*r impartia les seues classes en els pòrtics del fòrum, fins que l'emperador Adrià va disposar la construcció de sales especials per a l'ensenyament superior, en les quals destacava un petit teatre per a poder fer les declamacions públicament. En els nivells superiors les classes es limitaven al matí, la jornada era d'unes sis hores romanes (de l'hora prima fins a l'hora sexta). Els alumnes tenien de 16 fins a 20 anys i eren un nombre reduït de barons de famílies riques doncs era un ensenyament molt especialitzat, en el qual aprenien a parlar bé en públic, l'art de l'oratòria, a més de filosofia i dret. Aprofundien en tot allò après en l'escola secundària, per a això els alumnes feien lectures amb comentaris del diferents autors, composicions breu, llargues, declamacions públiques, etc.

El símbol de l'abandonament de la infantesa el constituïa l'**adquisició de la toga virilis** per part dels xics. Encara que la presa de la toga viril podia donar-se en altres dates, el dia establert en el calendari per a aquesta cerimònia era **el 17 de març**, en les **Liberalia**, festes en honor del déu Liber identificat amb Dionís. No hi havia una edat fixa per a prendre la toga viril, depenia en primer lloc de la voluntat del *pater*. Normalment oscil·lava entre els 14 i els 16 anys atès que estava vinculat a la pubertat i a la capacitat de tenir fills, ho veiem en Fest:

Púber és el nen que ja pot tenir fills. Comença als 14 anys, en les xiques als dotze.

Era necessari en primer lloc demostrar la pubertat del xic a través de la **inspectio corporis**, és a dir, l'examen físic per a constatar l'existència dels signes externs propis de la maduresa. Sabem per Tertulià, en *De Idololatria, 16,1*, que la *solemnitas togae purae* constava de cerimònies privades i públiques.

Cerimònia privada.

Se celebrava en l'interior de la casa del jove i consistia en l'abandonament de les **insignia pueritiae**, és a dir, la *toga praetexta* i la *bullae*, que evidenciaven la infantesa del nen i que eren lliurats als Lars.

Tan prompte com la porpra que em custodiava es va apartar de la meua tímidesa, i, lliurada als cenyits Lars, va penjar la meua bulla... Persi 5, 30

Després es vestia amb la túnica recta de color blanc amb la qual es ficava al llit aquesta nit. Això mateix ocorria en el cas de les noies, que, la nit prèvia al matrimoni, dormien amb la túnica recta. Fest ens diu:

La vespra de les noces, les verges es ficaven al llit vestides amb túniques blanques rectes i un ret de color safrà, teixits de dalt cap avall pels artesans dempeus, per evitar la dolenta sort, com es tenia el costum de fer quan es donava la toga viril.

Cerimònia pública.

Al matí següent, ben prompte en el cas dels més humils, començava la *deductio in forum*. L'hora en la qual s'iniciava aquesta *deductio* variava segons la condició social, així ens diu Ciceró, *Pro Murena*, 69:

De vegades acompanyem, gairebé de nit, homes d'ínfima posició.

Fins i tot podia succeir a mitja nit, com en el cas de Claudi, que, a més, va ser dut en *lectica*.

El jove, que duia la toga viril, anava acompanyat de família i amics fins al Capitoli, travessant el fòrum. Allí era inscrit en el llistat dels ciutadans i rebia oficialment els *tria nomina*, passant a formar part de la comunitat de ciutadans.

Quant al fet de ser inscrit en el *tabularium* com a ciutadà, ens ha arribat un document sorprenent, datat en el 110 i procedent d'Egipte, que ha estat interpretat com un certificat d'haver pres la toga pura, còpia de l'original que estaria en el fòrum d'August a Roma.

Extracte de l'àlbum d'(adquisicions de) la pura toga:; [En el consolat de Servi Escipió] Salvidié Orfit i Luci Peduceu [Pristinus, - - -] en l'any [13?] de l'emperador Cèsar [Nerva Trajà August] Germànic Dàcic [- - -] a Alexandria a Egipte, una còpia va ser feta i verificada d'un registre (nou) en el Fòrum d'August, [en el qual estava escrit que el que està escrit sota (?)]; [- - -] Iulianus, fill de Marc, de la tribu Pollia [certifica del seu fill - - -] que ha assumit la [toga] Pura [- - -]

Posteriorment el jove dipositava una moneda en el temple de la deessa Iuventas, anomenada *dea novorum togatorum* (Tertulià, *Ad nat*, 2.11) i feia un sacrifici davant l'altar de la deessa, o davant la imatge del déu *Liber*, que es trobava en el Capitoli. La raó del lliurament de la moneda ens la dóna *Dionís d'Halicarnàs* 4, 15, 5:

(Servi Tul·li) va establir les monedes que havien de pagar els pares per cadascun - en el tresor de *Ilithia* (anomenada pels romans *Juno Lucina*) pels que naixien, en el de la Venus de l'Arboreda (anomenada per ells *Libitina*) per aquells que morien, i en el tresor de Iuventas pels que arribaven a l'edat adulta. Per mitjà d'aquestes monedes se sap, cada any, el nombre de tots els habitants i quants d'ells estaven en edat militar.

Era un dia de gran alegria per a tots, que acabava amb un banquet per als amics i familiars i, si pertanyia a una família acomodada, podia donar-se fins i tot un *congiarium* a la plebs. Això solia ocórrer quan es tractava de la família imperial, encara que era un costum generalitzat el realitzar costoses festes per a celebrar la

presa de la toga viril, les noces, etc... Així Apuleu ens diu que la seua dona Pudentilla havia pagat 50.000 sestercis al poble amb motiu de la presa viril del seu fill Pudente (*Apologia* 87).

Des d'aquest moment dedicava un any a l'aprenentatge dels assumptes públics (*tirocinium fori*) sota la tutela del propi pare o d'algun familiar o amic de la família entès en qüestions polítiques i judicials. A l'any, encara que la seua formació política no havia acabat, per la qual cosa el jove noble continuava en ella, començava la seua formació militar (*tirocinium militiae*) com a pas previ a la seua incorporació a la carrera política, *cursus honorum*.

La **depositio barbae** i la presa de la *toga virilis* constituïen un ritu de pas de l'*adulescentia* cap a la joventut. En alguna ocasió succeïen el mateix dia, però no era sempre així.

El costum grec de consagrar les primícies de la barba (*lanugo*) o el cabell a una deïtat va arribar a Roma en el segle I. En època de l'Imperi és molt notable la importància de la *depositio barbae*. L'acte d'afaitar-se la barba per primera vegada tenia caràcter de cerimònia religiosa, en la qual el barber, *tonsor*, tallava amb unes tisores, *forfex*, la primera barba que posteriorment s'oferia als déus guardada en un cofret.

Freqüentment la **consagració als déus** es feia als **déus Lars**, com ens documenta el llibert Trimalció, que té guardat el seu borriçol en un píxide d'or exposat entre les estàtues de plata dels seus lars i una estatueta de Venus en marbre al larari domèstic. Però també podia fer-se a altra divinitat, triada segons la predilecció del dedicant. Així, Neró va guardar el seu borriçol en un píxide d'or que va confiar a Júpiter Capitolí.

Per a GAGÉ, en època arcaica les deesses *Fortuna Barbata* i *Fortuna Virilis* possiblement sacralitzaren respectivament el pas dels nois per la pubertat i la seva integració en el grup dels adults. Ambdues deesses marcaven els dos passos decisius de l'existència del jove romà.

- *Fortuna Virilis* en època arcaica potser va rebre la consagració de la *toga praetexta* (que el noi deixava en prendre la toga viril) i, a més, vigilava sobre la pubertat del jove romà.
- A *Fortuna Barbata* s'ofrenaria la primera barba, que es tallava solemnement.

Posteriorment, en època clàssica, aquests homenatges els dedicaven els joves romans a **Iuventas**, divinitat femenina protectora dels *iuvenes*. Són poques les mencions que podem trobar de la deessa *Fortuna Barbata*, són Tertulià i San Agustí qui l'esmenten: *Iuventas és la deessa dels nous togats i Fortuna Barbata dels homes*. Tertulià *Ad nationes* 2, 11 [11]

La celebració d'aquest esdeveniment la feien tots els joves, no només els ciutadans sinó també els esclaus favorits de l'amo de la casa. Així, en *Petroni, Satiricó* 73, llegim:

Amics -va dir llavors Trimalció- avui celebra la seua primera barba un dels meus esclaus, un home -lluny del mal d'ull- fantàstic.

Els més pobres s'acontentaven amb deixar-lo en algun cofret de vidre o d'altre material menys preciós, però el guardaren on el guardaren, tant rics com pobres festejaven aquesta data solemne, segons els seus mitjans, amb una gran festa a la qual es convidava a tots els amics.

Després de la *depositio barbae*, se seguia duent una barbata *barbula*, fins als quaranta anys, moment en què ja començaven a afaitar-se per complet, per a evitar la presència de les canes que evidenciaven la seua maduresa. Dur barba després d'aquesta edat era senyal d'una gran aflicció, ocasionada pel dol, per una condemna, per la necessitat de defensar-se d'una acusació pública o per una gran desgràcia.

El jove portador de la toga viril era anomenat ara **vesticeps**, adquireix la capacitat jurídica de contreure matrimoni, si era *sui iuris* sortia de la *tutela impuberum* i era capaç d'administrar el seu patrimoni, però, si era *filius familias*, seguia estant sota l'autoritat del pare amb els drets i deures de ciutadà: dret de vot, d'exercir magistratures, d'emprendre accions judicials, d'accedir al senat i formar part de l'exèrcit.

Els fills subjectes a la *patria potestas* no eren titulars de béns, l'única excepció era l'assignació de *peculium*, és a dir, els diners propis que el pare donava als fills per a ser administrat per ells mateixos. Els fills podien disposar lliurement de la quantitat i amb eixos diners responien de les obligacions generades pel seu maneig. La quantitat a la qual ascendia el *peculium* depenia de la voluntat i possibilitats econòmiques del pare. En ocasions el *peculium* era tal que el fill podia mantenir una casa i viure folgadamente.

Gradualment s'adquiria capacitat per als assumptes patrimonials encara que la titularitat dels drets era del *pater familias*. Encara que l'edat que marcava la llei per a arribar a la majoria d'edat era de vint-i-cinc anys, no hem d'entendre-la en el sentit actual, doncs, encara que tinguera vint-i-cinc anys, es podria seguir estant sota l'autoritat paterna. L'edat de vint-i-cinc els atorgava capacitat per a actuar segons la llei, per exemple, en l'acompliment de càrrecs públics o militars.

4. IUVENTUS, de 28 a 50 anys

El quart moment de la vida d'un home és la joventut, **la iuventus**, època de major força i poder que abasta des dels 28 anys fins els cinquanta. Suposa la realització de l'home en tots els àmbits de la vida familiar, social, política,... Segons San Isidor, ara l'home és anomenat *iuvenis*, perquè comença a poder ajudar: *iuvenis vocatus, quod iuvare posse incipit*

Matrimonium

En aquesta etapa de la vida, l'home està preparat, doncs, per a contribuir a la societat i formar una família pròpia. L'home de classe alta es dedica a la vida política i a anar pujant els graons del *cursus honorum*.

La xica, en canvi, no entraria en aquesta classificació. A les dones se les designa segons el seu estat civil, ja que la seua funció és casar-se i tindre fills. Amb la cerimònia del matrimoni, passa de *puella* o *virgo* a *uxor*. És molt més jove que el seu promés, ja que sols té 17 anys.

Els tipus tradicionals de matrimoni són tres:

- a- **Confarreatio**: és el més solemne i antic, sols practicat per famílies aristocràtiques i per motius religiosos, amb la presència del *Flamen Dialis*. S'anomena així pel *panis farreus* que mengen els noucasats.

La cerimònia se celebrava en presència de deu testimoni, mentre els nuvis seien amb el cap cobert un al costat de l'altre en bancs coberts amb pell d'una ovella oferida en sacrifici. Després el nuvi donava una volta a la dreta de l'altar, agafava un poc de sal i una bola d'espelta amb la qual cosa jurava estimar la seua esposa (ambdues coses eren posades en les mans dels dos nuvis), i menjaven el *panis farreus*.

- b- **Coemptio**: compra (*emptio*) i venda (*venditio*) ficticis entre els esposos pel canvi d'una moneda. Requeria cinc testimonis davant dels quals el nuvi pagava al pare de la núvia una moneda de plata i una de bronze.
- c- **Usus**: matrimoni per cohabitació d'un any amb el consentiment dels pares (*matrimonii causa*). Durant eixe any la dona havia d'haver passat tres nits (*trinoctio*) fora de sa casa, del contrari seguiria sent soltera i estaria sota la supervisió de son pare.
- d- Al s. I dC apareix una nova forma de matrimoni, **nuptiae**, de *nubere* cobrir-se el cap

Abans de la boda pròpiament dita se celebraven els **sponsalia**, les esposalles. Els dos nuvis formalitzaven el seu compromís quan encara eren uns xiquets. El pare de la núvia triava la parella més convenient i feia les negociacions. El promès donava a la promesa una quantitat de diners o un anell de compromís que ella es col·locava al dit anular. L'anell originalment era una tira de ferro plana que significa força i duració, i es posava en el dit de la mà esquerra que conté el nervi de l'amor lligat al cor. L'anell més elaborat era un segell d'or que mostrava mans entrelaçades o una parella. L'anell era portat per les dones com un signe del seu compromís i més tard del seu *status* com a esposa.

També se signava el contracte nupcial en el qual s'establí l'import de la dot (*dos*). Realitzats aquests tràmits, es feia un banquet. El matrimoni se celebrava en un període comprès entre dos mesos i dos anys després del festeig.

Per a celebrar la boda, i que el matrimoni fóra vàlid (*iustae nuptiae*) eren necessaris una sèrie de **requisits**:

- **Connubium**: capacitat jurídica matrimonial de la qual gaudien sols els ciutadans romans. Els estrangers, els esclaus, els actors i les prostitutes no podien contraure matrimoni, encara que excepcionalment es podia concedir el *connubium*. Tampoc era lícit el *connubium* entre pare i fill i entre germans.
- Edat legal: que els nuvis foren púbers, és a dir, aptes per a la reproducció. Per això el límit legal era de 14 anys per als xics i 12 per a les xiques. No obstant, solien casar-se molt més tard, sobretot, els homes.
- Consentiment dels contraents i el dels *pater familias*

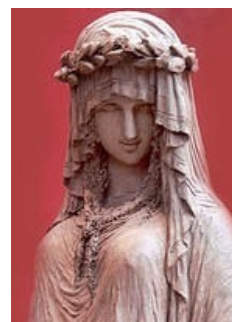
Era molt important **triar bé la data** . Per motius religiosos hi havia una sèrie de dies en els quals era funest celebrar una boda:

- els tres dies lunars de cada mes , *Kalendae*, *idus* i *nonae*, i el dia posterior;
- els aniversaris de les catàstrofes;
- els dies consagrats als morts (18-21 de febrer, les *Parentalia*, i 9,11 i 13 de maig, les *Lemuria*);
- els dies del *Mundus patet* (24 agost, 5 d'octubre i 8 de novembre) en els quals el món dels vius es comunicava amb el món dels morts;
- altres *dies religiosi*, consagrats a la divinitat, com els primers dies de març, dedicats a cerimònies bèl·liques, o la primera quinzena de juny quan es netejava el temple de Vesta.

El període considerat més adequat era la segona meitat del mes de juny, perquè estava relacionat amb el solstici d'estiu.

La vespra de la boda, la núvia consagrava les seues juguines i la seua *bullā* a Juno. Es llevava el vestit amb la banda púrpura i es posava la *tunica recta*, blanca i llarga fins als peus. Es recollia els cabells amb un ret de color roig. Durant tota la cerimònia era ajudada per una *pronuba*, una dona que s'haguera casat sols una vegada.

Al dia següent la casa de la núvia era decorada (sobretot les portes i finestres) amb branques d'arbres proveïdes de fulles i flors. La núvia prenia un bany ritual a sa casa, ajudada per sa mare i per amigues, per a simbolitzar la seua puresa i apartar d'ella males influències. Després era pentinada d'una forma especial: amb una punta de fletxa, se li feien sis trenes amb cintes com les que portaven les Vestals, símbol de virginitat. El cabell anava després arreplegat sobre el cap. Després se li posava un vel de color ataronjat, *flammeum*, que li cobria el front. Per damunt una corona de flors (marduix, berbena, murta i tarongina). La núvia se cenyia la *tunica recta* amb un nus molt complicat, *nudus Herculis* o *Herculaneus*, com a símbol del caràcter indissoluble del matrimoni. Damunt se li posava una *palla*, un mantell, de color safrà, i també portava unes sandàlies del mateix color. Al voltant del coll portava un collar metàl·lic. Aleshores ja podia rebre la família i els amics del nuvi.

La cerimònia tenia lloc o bé en un santuari proper o bé a l'atri de la casa de la núvia. Començava amb un sacrifici d'un corder, bou o un porc, que el pare de la xica sacrificava als déus. Després un *auspex*, àgur familiar, inspeccionava les entranyes de l'animal i donava el seu vist i plau. Deu testimonis signaven les *tabulae nuptiales*, els capítols matrimonials. La *pronuba* ajuntava les mans dretes dels nuvis (*dextrarum iunctio*), i, aleshores, pronunciaven la fórmula nupcial: *Ubi tu Gaius, ego Gaia* (segons alguns autors aquesta frase la deia la xica en arribar a la seua nova llar). Aleshores segellaven la seua unió amb un bes. Tots cridaven contents *Feliciter, feliciter, feliciter!* Després se celebrava un banquet, la *cena nuptialis*.

Quan el banquet acabava, la jove es llançava als braços de sa mare, dels quals el marit l'arrabassava amb violència, record del rapte de les Sabines.

Aleshores es feia la *deductio*, la marxa del seguici nupcial que conduïa els esposos cap a la seua nova llar. El seguici anava encapçalat per flautistes i cinc homes que portaven torxes; a més, hi anaven els padrins, els amics i tres xiquets, amb els pares encara vius (*amphitales*) que portaven un fus, una filosa i una torxa d'espí blanc encès a casa de la núvia, símbols del treball femení. Així avançaven tots junts entonant cants per a desitjar felicitat als esposos, repetint *Thalassio!*, i invocant *Hymenaeus*, el déu de les bodes.

Quan estaven prop de casa, el seguici llançava nous, *nucēs*, als xiquets com a símbol de fertilitat i bona sort. Davant de la casa, el marit li donava a la dona un floc de llana i un poc d'oli perquè untara la porta i que aquesta s'obriera perfectament com a senyal de bona sort i de fertilitat. El marit agafava la dona en braços i creuava el llindar, anant molt en compte de no entropessar. Ja dins, el marit li donava el foc i l'aigua, símbols de la seua acollida. La dona li entregava al marit un as i un altre als Lars familiars, i reservava un altre per als Lars dels encreuaments. La *pronuba* feia seure l'esposa en un llit especial, el *lectus genialis*, on aquesta resava pel *Genius* protector de la família. Moltes vegades, la dona seia sobre la imatge d'un fal·lus que representava *Mutinus Tutinus*, el déu de la virilitat. El marit despullava la dona: li llevava la *palla* i li desfeia el nus de la cintura.

Al dia següent, ja convertida en matrona, i, per tant, vestida amb la *stola*, la dona feia noves ofrenes als déus de la llar i rebia obsequis del marit. Hi havia, a més, un banquet íntim (*repositia*) per als parents dels esposos.

5. GRAVITAS, de 50 a 70 anys

La cinquena és l'edat de la maduresa, açò és, de la gravetat, **gravitas**. És el trànsit de la joventut a la senectut, però ja no és joventut perquè és de més edat. Finalitza als setanta anys. Moment de gradual decadència física i mental cap a la vellesa. L'home en aquest moment de la seua vida rep la denominació de *senior*, que el propi San Isidor explica que no és més, sinó menys que ancià:

Adulescentior non utique magis adolescens, sed minus; ut senior minus sene, ubi comparativus gradus minus significat a positivo

En aquest període de la seua vida, les persones han aconseguit allò que han pogut. Han arribat al seu punt més alt i ja comença el declivi físic i mental. Hi ha dos càrrecs molt característics de la societat romana, que, en certa mesura, poden representar aquesta etapa de la vida: un cònsol que culmina així la seua carrera política, el *cursus honorum*, i una *Vestal Maxima*, única «carrera» possible per a una dona.

La Vestal

Les Vestals eren les sacerdotesses verges de Vesta que exercien el seu ministeri en el seu temple i vigilaven el foc sagrat. La seua existència es coneix des de molt antic: Rea Sílvia, la mare de Ròmul, era membre de una congregació; Numa les establí en la ciutat triant-ne quatre; Tarquinius Priscus i Servius Tullius n'afegiren dues més. Aquest nombre de sis romangué així.

Originàriament eren triades (*capere*) pel rei i durant la República i l'Imperi pel *Pontifex Maximus*) Era necessari que la donzella tinguera entre sis i deu anys, perfecta en tots els seus membres, en plena possessió de tots els seus sentits, *patrima et matrima*, ser filla de pares lliures i nascuts lliures que mai hagueren sigut esclaus, que tingueren una ocupació no deshonorable, i la llar dels quals estiguera en Itàlia. La *lex Papia* ordenava que, quan es produïa una vacant, el *Pontifex Maximus* havia de nomenar a discreció seua 20 xiques qualificades, una de les quals era públicament (*in concione*) triada per sorteig, essent concedida una exempció en favor de les que tenien ja una germana vestal i de les filles de alguns sacerdots de classe alta. La llei esmentada sembla que fou promulgada a conseqüència de la poca disposició dels pares a renunciar a tot el control sobre el fill. L'elecció per sorteig no sembla haver sigut practicada si alguna persona respectable s'oferia voluntàriament i oferia una filla que complia les condicions necessàries. Tan prompte com l'elecció acabava, el *Pontifex Maximus* agafava la xica de la ma i la conduïa de una forma solemne preservada per Aulus Gellius:

Sacerdotem · Vestalem · Quae · Sacra · Faciat · Quae · Ious · Siet · Sacerdotem · Vestalem · Facere · Pro · Populo · Romano · Quiritium · Utei · Quae · Optima · Lege · Fovit · Ita · Te · Amata · Capio

Després que aquestes paraules eren pronunciades, ella era conduïda a l'*atrium Vestae* i vivia des d'aleshores dins dels recintes sagrats sota l'especial superintendència i el control del col·legi pontifical.

El període de servei durava trenta anys. Durant els primers deu, les sacerdotesses es dedicaven a aprendre les seues misterioses obligacions, eren anomenades *discipula*; durant els següents deu, a exercir-les; durant els últims deu, a donar la instrucció a les novícies i, durant tots aquests anys, estaven lligades per un solemne vot de castedat. Després que aquest temps

era completat, elles podien, si ho consideraven convenient, abandonar els emblemes del seu ofici, desconsagrar-se elles mateixes (*exaugurare*), tornar al món i fins i tot casar-se.

No obstant, poques s'aprofitaven d'aquests privilegis; aquelles que ho feien es deia que havien viscut amb pesar i remordiment (com de fet es podia haver esperat pels hàbits que elles havien adquirit); per tant, tal acte era considerat ominós (sinistre) i la major part de les sacerdotesses morien, com havien viscut, al servei de la deessa.

La major era elegida *Vestalis Maxima* o *Virgo Maxima*.

La seua tasca principal era vigilar per tornos, dia i nit, el foc etern que estava encès sobre l'altar de Vesta; la seua extinció era considerat com el més horrible de tots els prodigis, i símbol de la extinció de l'estat. Si aquesta desgràcia succeïa i era causada pel descuit de la sacerdotessa, al seu descobriment, ella era despullada i fuetejada pel *Pontifex Maximus*, en la foscor i amb una mampara interposada, i ell reanimava la flama amb la fricció de dos peces de fusta de un *felix arbor*.

Les altres tasques seues consistien en presentar ofrenes a la deessa en moments assenyalats i en ruixar i purificar el lloc sagrat cada matí amb aigua, que segons la institució de Numa, havia de ser treta de la Font Egèria, encara que en temps més tardans es considerava legítim (vàlid) utilitzar aigua d'una Font o brollador però que no haguera passat per canonades. Quan s'usava per a finalitats sacrificials era barrejada amb *muries*, és a dir, sal que ha sigut matxucada en un morter, llançada a una gerra de fang i cuïta en un forn.

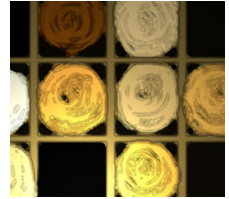
Assistien a tots els grans rituals festius públics, així com als festivals de la *Bona Dea* i a la consagració de temples, eren convidades als banquets sacerdotals, i es diu que estaven presents en la solemne invocació als déus feta per Ciceró durant la conspiració de Catilina. També guardaven les relíquies sagrades que formaven el fatal *pignus imperii*, la promesa concedida pel destí per a la permanència del poder romà, dipositat en el més íntim *adytum penus Vestae*, (Festus, s.v.) al que no era permés entrar ningú excepte les verges i el *Pontifex cap*. Ningú sap quin era aquest objecte, alguns suposaven que era el *Palladium*, altres els déus de Samotràcia portats per Dardanus a Troia i transportats des d'ací a Itàlia per Enees, però tots estan d'acord en la creença que alguna cosa de terrible santedat era guardat allí, contingut, això es diu, en una xicoteta gerra de fang tancada hermèticament, mentre que un altra exactament igual de forma, però buida, romanía al seu costat.

Hem vist abans la suprema importància que era donada a la puresa de les Vestals, i un terrible càstig esperava aquella que violava el vot de castedat. D'acord a la llei de Numa, era lapidada fins a morir, però una tortura més cruel fou concebuda per *Tarquinius Priscus* i infringida des d'aleshores. Quan la condemnada pel col·legi de *pontifices* era despullada de les seues *vittae* i de les altres insígnies de l'ofici, era fuetejada, era vestida com un cadàver, col·locada en una llitera tancada i portada a través del fòrum assistida per les seues semblants plorant, amb totes les cerimònies de un funeral real, fins a la pendent anomenada el *Campus Sceleratus*, dins de les muralles de la ciutat, prop de la porta Col·lina. Allí una xicoteta cripta subterrània havia sigut prèviament preparada, contenint un divan, una làmpada i una taula amb un poc de menjar. El *Pontifex Maximus*, havent alçat les mans al cel i pronunciat una pregària secreta, obria la llitera, conduïa endavant l'acusada i, posant-la en les esglaons de l'escala que donava accés a la cella subterrània, l'entregava al botxí i els seus assistents, que la conduïen baix, la preparaven, i, havent omplert la fossa amb terra fins que la superfície estava igualada amb el terreny circumdant, la deixava per a morir privada de tots els tributs de respecte usualment oferts als esperits dels difunts.

Però si les labors de les Vestals eren contínues i les regles de l'ordre rígida i implacablement imposades, els honors dels quals gaudien eren grans per a compensar-les de les seues privacions. Eren mantingudes amb diners públics i de sumes de diners i terra llegades de temps en temps a la corporació. Des del moment de la seua consagració, passaven a ser com una propietat de la deessa i estaven completament eximides de tot el domini dels pares sense passar per la forma de la *emancipatio* o patir alguna *capitis diminutio*. Tenien dret a fer testament i a declarar en una cort de justícia sense prestar jurament.

Des del temps dels *triumviri* cada una anava precedida per un lictor quan viatjaven, els cònsols i pretors els deixaven pas i baixaven les seues *fasces*, fins i tot els tribuns de la plebs respectaven el seu caràcter sagrat, i, si algú passava per baix de la seua llitera, era enviat a la mort. August els concedí tots els drets de les matrones que havien tingut tres fills i els assignava un lloc destacat en el teatre. Hom atribuïa un gran pes a la seua intercessió en el seu nom en algun perill o dificultat, de la qual cosa tenim un exemple destacable en les súpliques que elles dirigiren a Sila en nom de Juli Cèsar i, si per casualitat es trobaven amb un criminal quan era conduït al càstig, tenien el dret de demanar la seua alliberació, a condició que poguera ser provat que l'encontre era accidental. Els testaments, fins i tot els dels emperadors, eren confiats al seu càrrec, ja que eren considerades inviolables i, de la mateixa manera, els tractats molt solemnes, eren col·locats en les seues mans. Perquè elles pogueren ser honrades en mort com en vida, les seues cendres eren enterrades dins del *pomoerium*.

Les Vestals portaven una *stola* sobre la qual duïen un vestit superior fet de lli; a més de la *infula* i la *vitta* blanca de llana, portaven, quan feien sacrificis, una toca anomenada *suffibulum*, que consistia en una peça de tela blanca bordejada de porpra, de forma oblonga, i fixada per una agulla. En el vestit i el comportament general havien d'observar la major simplicitat i *decorum* i els ornaments capritxosos en una o la frivolitat en altra sempre era vist amb disgust i sospita. Inferim del passatge de Plini (*Plin. H. N. XVI.85*) que el seu cabell era tallat, probablement en el període de la seua consagració; si açò era repetit de temps en temps, no apareix, però mai són representades amb els cabells solts.

Les Verges Vestals tenien altres funcions. Estaven involucrades, per exemple, en les més formals cerimònies de matrimoni i en els molt antics rituals de les **Lemuria**. No obstant, no sabem tot el que feien. Entre les *sacra* confiades a elles, per exemple, hi ha un misteriós *fascinum* (amulet fàl·lic, portat al coll) mencionat per Plini (*NH, XXVIII,7*)

Les Vestals també tenien altres privilegis, el més important dels quals era que, a diferència d'altres dones, fins i tot en els temps més antics, podien ser propietàries. Ja hem comentat que estaven totalment alliberades del poder patern.

A més, no sols podien fer testament, sinó que la *lex Voconia* estipulava, pel camí de l'excepció, que elles podien llegar les seues propietats a altres dones: en certs períodes de la República ni tan sols els homes podien llegar propietats a una dona.

El Cònsol

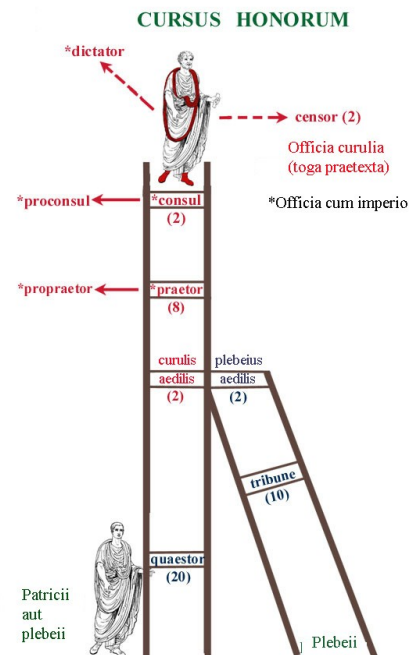
El consolat era una de les magistratures més altes del *cursus honorum*.

Cursus honorum

Estableix l'ordre i la jerarquia per les que es regien les magistratures romanes, així com la forma d'acomplir-les. Aquesta carrera fou regulada l'any 180 aC: les ordenava de menor a major i determinava l'edat mínima per desenvolupar cada càrrec.

Constava d'una fase preparatòria amb diverses especialitats (*vigintiviratus*) i sis magistratures ordinàries (qüestura, edilitat, tribunat, pretura, consolat i censura) i una extraordinària (dictadura, que durant la República sols es concedia per decisió del Senat en cas de perill i no podia sobrepassar els sis mesos de duració)

- **Vigintiviratus:** 20 funcions d'iniciació per a joves, encarregats de col·laborar i formar-se en algunes funcions: dret civil (10: *stilitibus iudicandis*) i penal (3: *kapitales*), emissió de moneda (3: *monetales*) i obres públiques, sobretot, calçades (4: *viarum curandarum*)
- **Qüestura:** tresorer, encarregat de les finances i de pagar als exèrcits; a les províncies estan subordinats al governador.
- **Tribunat:** estan al comandament de les unitats de l'exèrcit o són tribuns de la plebs.
- **Edilitat:** funcions sobretot urbanes, d'ordre públic, distribució d'aliments... Pot ser plebea o edilitat curul, que exerceixen sols els senadors d'origen patrici.
- **Pretura:** funcions relacionades amb l'administració de justícia. Els experts podien governar províncies menors i obtenir el comandament de les legions.

- **Consolat:** equivalents als caps de l'Estat. Hi havia dos cònsols anuals: *ordinarii*, que donaven nom a l'any, i substituïts, *suffecti*, encarregats de presidir les sessions del Senat, la política exterior i de comandar els exèrcits en combat.
- **Censura:** dos magistrats triats cada cinc anys d'entre els senadors que havien exercit el consolat. Sols exercien els primers 18 mesos, encarregats de revisar la llista de ciutadans i senadors i de controlar els comptes de l'Estat, promoure nous projectes d'obres públiques, com ara temples, aqüeductes o calçades. En acabar els 18 mesos efectius de comandament, realitzaven una cerimònia pública de purificació de l'Urbs, *lustrum*. Durant l'Imperi sols l'exerciren els emperadors.
- **Dictador:** càrrec extraordinari que s'exercia sols en temps difícils, amenaça externa o desordres interns. No es podia exercir dues vegades en la vida.

Els tres graus principals (*quaestor, praetor, consul*) separats per períodes de descans, atorgaven un rang (*vir quaestorius, vir praetorius, vir consularis*) i permetien ocupar destins i càrrecs específics. El noble romà havia de començar pel grau més baix i anar ocupant tots els graus fins arribar a cònsol i per últim a censor i *princeps senatus*.

Una de les prerrogatives dels cònsols era la d'anar escoltats pels *lictors*, concretament 12. La seua presència era el símbol del poder i autoritat de la persona a la qual acompanyaven.

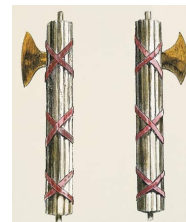
Lictores

Els lictors eren funcionaris públics que durant el període republicà s'encarregaven d'escoltar els magistrats curuls, marxant davant d'ells, i fins i tot de garantir l'ordre públic i custòdia de presoners, exercint funcions semblants a l'actual «policia local». Els lictors havien de ser ciutadans romans de ple dret, encara que el sou i la condició social del càrrec degueren ser escassos.

D'origen etrusc, eren els portadors simbòlics de l'*imperium*, és a dir, dels drets i prerrogatives inherents a una autoritat concreta. El dret a ser escoltat passà dels reis als magistrats amb *imperium*.

Fora de Roma, els *lictors* vestien túnica escarlata, cenyida per un ample cinturó de cuir negre clavetejat amb llautó i portaven sobre el muscle esquerre un feix de branques (*fascès*), en el qual es trobaven inserides una o dues destrals, el que simbolitzava la capacitat del magistrat *cum imperio* per a castigar i executar. En canvi, quan es trobaven dins del *pomoerium* (la frontera sagrada de la ciutat de Roma), els lictors vestien toga blanca i *fascès* sense destrals, simbolitzant la limitació del poder, ja que no podien executar cap ciutadà (encara que sí fuetejar).

Encara que es desconeix el seu número total, molt possiblement foren dos o tres centenars. Estaven agrupats i organitzats en un col·legi o associació, dins del qual es distribuïen en decúries amb un prefecte al comandament de cadascuna i diversos presidents per damunt dels prefectes.

El nombre de lictors indicava el grau de *imperium*: el dictador tenia 12 (24 a partir de Sila) i la potestat per a portar destrals dins del *pomoerium*; els còsols i procòsols, 12; lloctinents, pretors i propretors, 6; els edils i curuls, 2. L'últim lictor de la fila que acompanyava el magistrat en qüestió era el *proximus lictor*, i solia ser un home de confiança.

6. SENECTUS, de 70 a...

La sisena edat és la *senectus*, la vellesa, que no finalitza en cap temps concret i tots els que han passat de l'anterior edat s'anomenen ancians. La vellesa és l'última part de la senectut, dita així perquè és el termini de la sisena edat. Els ancians es diuen *senes* per la disminució dels sentits, a *sensus diminutione*.

En l'antiga Roma, **els ancians tingueren un paper important, sobretot en la vida política i social** —gràcies als privilegis que els atorgava el dret romà— **i en els àmbits culturals** —gràcies als models de la literatura i la filosofia gregues—. Però importància no significa sempre avantatge o preferència, sinó més aviat presència, donat que els romans dedicaren molta atenció a l'ancià, però aquesta va ser, en general, negativa, com pot deduir-se dels escrits de l'època, encara que van haver postures diverses. Aquesta atenció, per altra banda, va ser deguda al fet que es plantejà el problema de la senectut en tots els seus aspectes — mèdic, psicològic, demogràfic, polític i social—, pel que ens trobem amb **el primer moment històric en què la senectut va tenir un tractament vertaderament significatiu**. Alguns investigadors del passat segle assenyalen que, a partir del segle II dC., es va donar un **procés d'envelliment en la societat romana**. Aquesta situació hauria donat lloc a que els ancians exerciren un paper important (*Minois, G. Grandeza y decadencia del anciano en el mundo romano*, Ed. Triacastela, Madrid, 2001:34-39). I aquesta importància també es troba present en la **idea que es té de l'historiador — *scriptor rerum*** —: des de Fabio Pictor (s. III aC.) es considerava que l'historiador romà era aquell que, després d'una carrera militar i política, dedicava l'oci de la seua edat madura i de la seua vellesa a instruir els demés amb els exemples del passat (*André, J. M. y Hus, A., La Historia en Roma*, Ed. Siglo XXI, Madrid, 2005: 91), és a dir, es dedicaven els anys de la senectut a la producció intel·lectual i a la investigació (*Bieler, L., Historia de la literatura romana*, Ed. Gredos, Madrid, 1987: 110): era l'edat de la fecunditat de la ment i de l'esperit. En Tàcit podem llegir:

« [...] reserve per a la meua vellesa el principat del diví Nerva i el govern de Trajà. »;

« [...] Galba és un vell invàlid, però un esperit lúcid.», (Historias, I, 1, 6)

La República

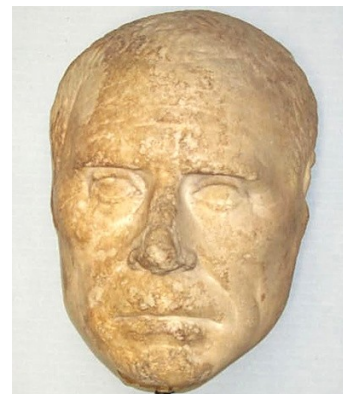
Quant als ancians, trobem a Roma, en principi, una actitud positiva. De fet, la mateixa llengua llatina estableix **termes distints per a assenyalar la vellesa segons es tracte de persones, d'animals o de coses. I, així, trobem senex, vetulus i vetus, respectivament**, el que ens dóna a entendre que, ja des del llenguatge, es transfereix una certa dignitat cap a la persona anciana. El prestigi de la senectut en els primers temps de la història de Roma procedia del poder i l'**autoritat que exercia el pater familias, i que es va fer patent, en la política, en la institució del Senat**: la República romana confiava

en l'edat avançada i no tant en la joventut i, per això, aquest ampli període està ple de governants de bastant edat que, en difícils situacions, reberen plens poders:

«Camil va ser cridat al sisé tribonat, però el refusava perquè ja estava molt avançat d'edat —corria l'any 381 aC. i ja tenia seixanta-sis anys— [...] i estava malalt. [...] Tornà amb moltes deixalles a Roma, demostrant que van ser més intel·ligents que ningú els qui no es deixaren portar per la por a la debilitat i la vellesa d'un cap amb experiència i valor [...] i el preferiren als joves que demanaven i estaven ansiosos pel poder. [...] Per decisió unànime elegiren dictador a Camil. Aquest era bastant vell; li quedava poc per complir els vuitanta anys. Però comprenent la necessitat i el perill, no va posar cap impediment, sinó que a l'instant acceptà el comandament [...] La mort li va arribar a Camil en el seu moment oportú —als vuitanta-dos anys—, tant per edat com per realització de la seua vida i afligí els romans [...].» (Plutarc, *Vidas paralelas. Camilo*, 37, 1-43, 2.).

El **pater familias** constituïa el cap de família, el membre masculí de més edat, que posseïa el **poder absolut sobre tota la família, amb autoritat il·limitada i amb dret a portar a terme accions de tipus judicial entre els seus membres, entre les que podia trobar-se la condemna a mort**. Aquests poders considerables del *pater familias* expliquen el lloc essencial que ocupen els ancians en la societat, però a la volta, són el **brou de cultiu que genera odis**. Així, a mesura que el *pater familias* avança en edat, veu augmentar la seua família i els seus bens i créixer el seu poder, que és conservat sense minva fins a la seua mort. Açò va donar peu a un desaforat conflicte generacional, donat que els fills estan sotmesos a son pare ancià, inclús sent ja de una edat relativament avançada —els quaranta, els cinquanta anys—, com si foren menors d'edat, fins que el seu progenitor no mor. Aquests conflictes trobaren un mode d'expressió i de catarsi col·lectiva a través de la comèdia romana, que criticà els ancians que posseïen eixe poder absolut i dominaven les seues famílies mitjançant el terror. Tant fou així que podria dir-se que el tema de la lluita entre pare i fill no ocupa un lloc semblant en cap altra literatura.

Són molts els texts de la literatura de la Roma republicana, sobretot al voltant del segle II aC., dedicats a aquest tema i **que descriuen durs atacs contra els ancians, dels quals es pren venjança sobre l'escenari i que són ridiculitzats mitjançant tot tipus d'epítets**. És Plaute, possiblement, qui millor representa aquestes diatribes contra els ancians, donat que en quasi totes les seues obres apareix un personatge-tipus de la comèdia: el del pare sever, llibertí, temut, però burlat en l'acció. En *Asinaria*, per exemple, apareix el pare ancià i libidinós —Deméneto—, el fill —Argiripo— i la dona dominant —Artemona—:

«Artemona.- Per favor, dius que el meu marit està allí de copes amb el meu fill i que li han donat a la bandarra vint mines i que el pare comet una insolència tal estant davant el seu fill? [...] És el més pocavergonya de tots els mortals, un borrarxo, un gandul, un llibertí que no pot veure la seua dona ni en pintura. [...] Mira que anar de copes amb el fill i repartir-se amb

ell l'amiga, el vell eixe decrepit que es dedica a corretejar per locals de mala fama. (850-868) [...] Et jure, Deméneto, que vas a sopar hui el càstig que et mereixes.

Deméneto.- Mala nit m'espera: la meua dona em condemna i em porta a casa. (937-938) [...]

El Cor d'actors.- Aquest vell, en no voler privar-se de res amagant-se de la seua dona, no va fer cap cosa nova ni estranya, sinó ni més ni menys que el que fan tots. No hi ha tampoc ningú de condició tan dura ni d'ànim tan ferm que renunci a donar-se gust, si se li presenta l'ocasió. Ara, si voleu intercedir perquè el vell no reba una pallissa, esperem que podreu aconseguir-ho si ens doneu un sonor aplaudiment. (942-946).»

Aquest personatge-tipus es justifica des del punt de vista demogràfic: va haver un major nombre d'ancians entre els homes que entre les dones, degut sobretot a l'elevat índex de mortalitat en els parts. Per això és habitual la presència de vidus en la literatura, d'on es desprén que el nombre de matrimonis entre un home ancià i una dona jove era mol elevat o, almenys, que hi havia una gran diferència d'edat entre els esposos, per la qual cosa eren escasses les parelles d'ancians que envellien junts. Tenint en compte açò, és més fàcil comprendre que una bona part de la comèdia llatina es base en el tipus literari del vell libidinós enamorat de la mateixa dona que el seu fill o el de l'ancià casat amb una jove que l'enganya amb amants i revela la importància del problema social que constitueix la vellesa a començament del segle II aC.: l'ancià totpoderós és detestat i en moltes famílies s'espera la seua mort amb impaciència, doncs serà un alliberament per a tots (*Minois, G. Opus cit. 2001:39 y 56*)

Pel que fa a les dones, la figura de la **matrona**, encara que romania en un segon plànol, **gaudia de la simpatia i la tolerància dels fills**. En realitat, no tenia més drets que les seues filles, però **posseïa una gran autoritat donat que, en la pràctica, ella era la que manava a casa**. Encara que la comèdia la presenta a voltes com una persona dominant i de caràcter agre, apareix al mateix temps com algú **més raonable que el seu marit, les passions del qual ella ridiculitza**. Els autors i el públic senten més simpatia per ella, que es burla del *pater familias* en connivència amb els seus fills i els seus esclaus, i que també està sotmesa per la llei al tirà domèstic, pel que és manifest que comparteix en molts casos el ressentiment familiar cap al seu home. La seua influència no era menyspreable, fins al punt que s'ha pogut dir que la República obeïa els senadors i que els senadors obeïen les seues dones (*Minois, G. Opus cit. 2001:40-41*).

Però la dona anciana tenia un destí més fosc i, a més, sola, era abandonada i rebutjada, sent extrema la crueltat pel que fa a la seua lletjor física: el cos ancià es convertia en el símbol de la decrepitud absoluta, un vertader insult per als sentits, sobretot si la dona s'obstinava en voler semblar jove. Com a exemple tenim els versos d'Horaci que, encara que no va ser l'únic que mostrà el seu rebuig contra les ancianes, el seu llenguatge fou cruel i, inclús, groller (*Horaci, Épodos, VIII, 1-9; XIII, 4-6*):

« Et preguntes, pudenta, carregada d'anys, / què és el que inhibeix la meua virilitat / quan tens negres les dents / i la teua vella decrepitud solca el teu front d'arrugues / i el teu fastigós anus obri la seua boca entre dues seques natges? Clar!; m'exciten el teu pit i les teues apergaminades mamelles, / semblants a mames d'egua, / i el teu ventre flàccid i les teues flaques cuixes / pegades a unes inflades cames; « [...] Agafem al vol l'oportunitat que ens brinda l'avui/ i, mentre els nostres genolls tenen el vigor i és pertinent, que es dissipe del nostre front el frunziment de la vellesa.»

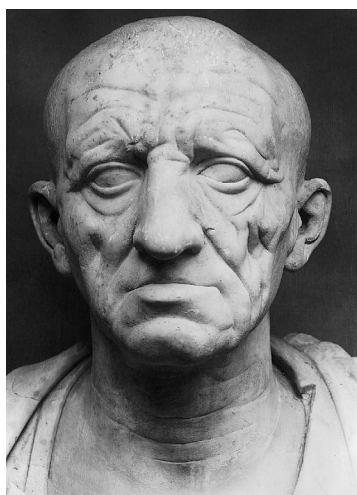
En contraposició a tot açò, va existir a Roma una manifestació artística que fou un exemple de veneració pels ancians: el retrat,

concretament escultures, en què els seus creadors saberen reflectir el caràcter, l'estatus social i la condició de la persona representada (Bandinelli, B. *Roma, centro de poder, Universo de las Formas, Madrid, 1970: 132*). El retrat, en un primer moment, es va fer a partir de màscares de cera sobre el rostre dels difunts, a través d'una tècnica, ja descrita per Polibi i Plini el Vell, que pretenia aconseguir una fidel reproducció dels trets físics dels distints models, els quals eren rostres envellits pel pas del temps, actuant a mode de repertori de qualitats i resum biogràfic de qui mereixia ser recordat, donat que les ***imagines maiorum***, és a dir, els retrats dels avantpassats, són els **primers exemples de la plasmació de la concepció que existia, des d'Aristòtil, que el rostre resumia les qualitats de l'ànima, mesclades dolorosament amb els efectes de la mort:**

« [...] altres tipus d'imatges eren les que es veien en els atris dels nostres majors. No eren obres d'artistes estrangers, ni eren de bronze, ni de marbre, sinó rostres de cera, guardats cadascun en el seu corresponent armari i destinats a figurar en els enterraments dels membres de la família com a imatges dels avantpassats, doncs a tot finat l'acompanyava sempre la caterva de familiars que l'antecediren». (Plini el Vell, *Historia Natural, XXXV, 6*).

La vellesa, dominà sobre el retrat durant l'època de la República, fins que l'arribada del Principat donà fi a aquesta tradició, en contaminar-se per l'ideal heroic grec (Belda Navarro, C. *La visión emblemática de la ancianidad, en Barcia Salorio, D. (Coord.), Antropología y vejez, Menarini, Barcelona, 1995:78*). Durant segles, doncs, retrat, senectut i mort, foren idees molt pròximes entre sí. D'açò dona fe el grec Polibi, en el segle II aC., a qui li sembla magnífic que els romans posen de relleu els mèrits dels seus avantpassats i dels ancians:

«Cal veure aquests romans, el respecte que tenen als seus morts! Com ells assumeixen tot el que aquests han fet i fan d'ells plataforma i suport per a enlairar-se en la vida política amb vertader orgull! És un poble que està ufanós dels seus majors, dels seus ancians. Així haurien de ser els grecs.»

Aquesta afirmació la va fer quan va veure que en una galeria d'*imagines* romanes la majoria eren d'ancians. L'ideal del retrat romà autèntic fou l'home a la fi de la seua vida, el *senex*, l'home de consell i experiència. En canvi, els grecs exaltaven la joventut i menyspreaven la vellesa, i ho demostraven en les seues creacions artístiques. Qualsevol escultura grega que pretenga ser el retrat d'un personatge important és, en realitat, una idealització: mostren homes joves en el millor de la vida.

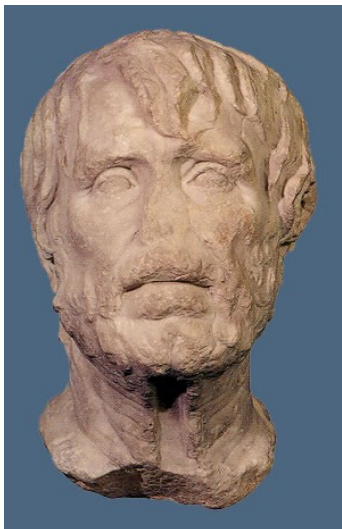
L'Imperi

Aquesta situació patí importants canvis a partir del segle I aC., quan va donar començament un període inestable en tots els àmbits, quallat d'enfrontaments i de guerres civils, que feren que tots els valors tradicionals sofriren una enorme mutació. Les convulsions polítiques i socials afavoriren l'aparició de l'individualisme i, així, tant **el paper i funcions del pater familias com els del Senat, foren cada cop més posats en qüestió, la qual cosa donà lloc a una progressiva disminució de les seues prerrogatives**. Precisament fou en eixe context en què Ciceró, ja ancià, en els primers dies de l'any 44 aC., i, possiblement, intuïnt que estava prop la seua mort, composà un dels diàlegs més influents en la cultura occidental, *Cato Maior*, que ens ha arribat amb el títol explicatiu que li donaren Valeri Màxim i Plutarc: *De Senectute —Sobre la vellesa—* (López Moreda, S., *Semblanzas de la vejez en la literatura grecolatina, en Gómez Santa Cruz, J. (Coord.), Ideas, Ed. Clásicas, Madrid, 2003:74*).

Aquesta és l'única obra llatina dedicada en la seua totalitat als ancians i una extraordinària apologia de la vellesa. En ella, Ciceró parteix del principi que la naturalesa és la millor de les guies, donat que «No és versemblant que, havent descrit bé les altres parts

de la vida, haja descuidat l'últim acte» (Ciceró, *De Senectute*, II, 5)

En el plànol social, doncs, se subverteix l'ordre establert: és l'hora dels discursos polítics o de la cavil·lació romàntica sobre les incerteses de la fortuna, la brevetat de la vida humana, del replegament intimista i la constant preocupació sobre el caràcter efímer dels amors i de la joventut. A la crítica extravertida dels vells en la comèdia, succeeixen les lamentacions dels poetes sobre el seu destí personal i el dels seus amors, condemnats a marcar-se. **Aquesta època, en què la història sembla accelerar-se, potencia la consciència del pas del temps que porta a tots la temuda vellesa.** Totes aquestes qüestions abastaran el seu ple desenvolupament en l'època d'August. Malgrat tot, **en els primers compassos del nou règim —el principat o Imperi—, s'aprecia certa ambigüïtat en el tracte dispensat als ancians i fou el poeta Virgili qui millor exemplificà aquesta dicotomia**, ja que, mentre que, per una part, s'erigeix en el portaveu del missatge polític d'August—el restaurador de l'autoritat del *pater familias* i de les virtuts romanes en el si familiar— i en l'*Eneida* ens presenta la

figura d'Anquises, el pare ancià, venerat i respectat pel seu fill Enees, també ens indica la debilitat corporal de la vellesa, reitera el caràcter miserable de la senectut i la col·loca junt a les pitjors desgràcies:

«Però la botijosa vellesa la meua sang esmussa amb el seu gel/ i defalleixen ertes les forces del meu cos. Si tinguera jo ara / l'empenta juvenil que vaig tenir en altre temps, eixos en quins envanit / confia eixe insolent [...]» (Eneida, V, 395-398).

També s'observa aquesta dicotomia en altres autors. Com a exemple:

« [...] concediu, oh déus, piadosos costums a una dòcil joventut; / un tranquil descans, oh déus, a la vellesa.» (Horaci, Carmen sæculare, 46-47)

«L'ancià està exposat a innombrables mals; amuntega els seus diners i després els deixa de costat i no gosa usar-los; administra els seus assumptes amb timidesa i lentitud, els ajorna per a l'endemà, té poques esperances, poca activitat, voldria ser amo del futur; és difícil per a la convivència, rondinaire, elogia el temps en què era xiquet, no deixa de criticar i de reprendre els joves. Els anys comporten molts avantatges, que ens lleven quan estem de tornada.» (Horaci, Ars Poetica, II, 310-320)

«Jo vaig veure que el seu rugós coll s'inflava amb la tos / i passar sagnants esputs entre les seues dents corcades, / i exhalar la seua ànima podrida en les estores paternes: [...]», (Properci, Elegías, IV, 5, vv. 67-69)

«Però que a tu t'aclapare la vellesa amb anys dissimulats / i arriben les sinistres arrugues a la teua figura! / Que aleshores anheles arrencar d'arrel els cabells blancs, / ai, mentre l'espill et retreu les teues arrugues, / i, rebutjada, hages de sofrir en pròpia carn la supèrbia / altivesa, i, vella, et lamentes del mateix que tu feres! / Aquestes malediccions funestes t'ha cantat la meua poesia: / aprén a témer la fi de la teua bellesa! (Properci, Elegías, III, 25, vv. 11-18)

L'arribada de l'Imperi comportà un descens de la influència política i social dels ancians: moltes de les funcions exercides pel *pater familias* passaren a ser competència de la justícia comuna i desaparegueren la major part de les seues facultats: els vells ja no regentaven institucionalment el món romà. Aquesta pèrdua d'influència dels *patres* es donà també en altres aspectes. Així, la ***patria potestas*** fou debilitant-se durant l'Alt Imperi: els membres de la família podien denunciar davant del magistrat els abusos del *pater*; el dret de vida i de mort sobre els fills es reglamentà amb rigor i el pare podia ser obligat a emancipar el fill si el castigava sense un motiu justificat, tampoc podia casar-lo contra la seua voluntat. Tot açò va fer que **els fills adquiriren personalitat jurídica:** podien actuar judicialment, conformar un patrimoni distint del de son pare,

convertir-se en propietaris i contraure obligacions contractuals. En una etapa posterior, **durant l'Antiguitat Tardana, la patria potestas va perdre tot el caràcter públic i es convertí en un assumpte estrictament privat**: des de l'any 319 el pare ja no podia condemnar el seu fill i a partir del 374 ja no podia abandonar-lo, encara que ja en el segle II s'havia establert l'obligació del progenitor d'ocupar-se del manteniment dels membres de la seua família. Per la seua banda, la influència materna experimentà un cridaner ascens: la mare podia arribar a ser tutora dels fills i cedir-les, en herència, el seu patrimoni. D'aquesta forma, els fills acabaren per fugir de l'autoritat dels pares i conservar els seus drets de successió en la família. De manera gradual, doncs, es desmantellà la potestat que el pare tenia de per vida, i, consegüentment, la de l'ancià. **Encara que la seua autoritat moral continuà sent gran, ja no va disposar d'instruments jurídics per poder exercir-la.** (Minois, G., *Opus cit.* 2001:42-43).

Açò no significà, de tota manera, que els ancians perderen tot el seu paper polític, ja que, a títol individual, es veu encara molts d'ells ostentant càrrecs de suma importància, començant pels emperadors. Encara, en els mitjans imperials, continua confiant-se en l'experiència i la saviesa dels vells polítics. Un exemple el podem observar durant el mandat de la primera dinastia, la dels Juli-Claudis, en la qual el *consilium princeps*, el màxim consell privat de l'emperador, està compost per vint senadors i trenta cavallers, que segueixen en actiu d'un govern a l'altre, assegurant la continuïtat de la política imperial (Cizek, E., *Nerón*, Ed. Fayard, París, 1982:214-5).

7. MORS

I finalment arriba la mort, **mors**, que pot ser de tres tipus:

Tria sunt autem genera mortis: acerba, imatura, naturalis. Acerba infantium, imatura iuvenum, merita, id est naturalis, senum.

Cruel la dels xiquets, prematura la dels joves, merescuda, és a dir, natural, la dels ancians.

La mort és el ritu de pas per excel·lència, el que més ompli d'incertesa l'home, en la mesura en què aquest desconeix el resultat de la transformació que suposa. La mort ha sigut i és un misteri difícil d'assimilar front al qual les reaccions de l'ésser humà són tan diverses com imprevisibles.

En efecte, tal i com diuen els autors del llibre *Vida religiosa en la antiga Roma*, *la mort és el ritu de pas per excel·lència* i és també l'últim. Però, com ells segueixen apuntant, la pragmàtica religió romana no es plantejava el tema de la mort com una pregunta metafísica a la qual se li haguera de trobar resposta, sinó que es limitava a prescriure una sèrie de *pràctiques rituals encaminades a atorgar als difunts la pau necessària i mantenir-los apartats del lloc dels vius*. Açò, òbviament, a nivell d'estat i de societat. De manera privada la postura de l'individu front a la mort podia variar. Pot afirmar-se que la creença popular donava crèdit a l'existència dels esperits dels difunts. Precisament els rituals relacionats amb les festivitats que tenen a veure amb la mort, com les **Lemuria**, van encaminats a «alimentar i satisfer» els esperits per a, així, allunyar-los de les seues cases i de les seues vides. No hi ha constància, en canvi, de creences en una vida més enllà de la mort, com a molt, el desig de perviure s'observa en l'esperança de fondre's amb els elements de la naturalesa i, especialment, amb la **mare Terra, Tellus**.

Així ho expressen alguns poetes:

Soles occidere et redire possunt: Nobis cum semel occidit brevis lux nox est perpetua una dormienda (Catul)

Nos ubi decidimus, quo pater Aeneas quo Tullus dives et Ancus, pulvis et umbra sumus (Horaci)

Per altra banda, l'enterrament dels morts era un **deure sagrat**. Negar sepultura a un cadàver equivalia a condemnar l'ànima morta a vagar sense descans i, en conseqüència, a crear un perill per als vius, donat que eixes ànimes errants eren malèfiques. Així, tots els rituals, observats de manera escrupolosa, anaven encaminats a **honrar la memòria del difunt i evitar que el seu esperit s'ofenguera** i, per tant, poguera actuar de forma inconvenient.

El ritual constava de diverses parts:

- **En el moment de la mort** es dipositava el difunt en terra, d'on son pare el va alçar en nàixer, i on el seu primogènit recull el seu últim alé amb un bes en la boca i li tanca els ulls (*Oculos premere Virgili Aeneis IX, 486-7*) ordenant a l'esclau més antic de la casa que apague el foc de la llar familiar.

- **Conclamatio**: entre tots els éssers estimats tornaven a col·locar el mort sobre el llit i s'acomiadaven d'ell cridant-lo pel seu nom diverses vegades (*Servio ad AEN. VI 218; Lucan 2.21-3*), assegurant-se, així, que realment estava mort, i el miraven als ulls, en la creença supersticiosa que, d'aquesta manera, se li atorgava un dia més de vida.

Mentrestant, s'havia enviat un missatger que avisara els *Libitinarii* (els empleats de pompes fúnebres) Els esclaus, dits *pollinctores*, llaven el cos amb aigua calenta i els *Libitinarii* el banyen amb aigua perfumada, li posen unguents olorosos i el visten (amb la *toga praetexta*, si es tracta d'un cònsol) Després se li col·loca al mort una moneda en la boca perquè pague a Caront la seua travessia per l'*Estígia* (*Juvenal III 267*) i es sacrifica un porc a Ceres i a Tellus.

- **El mort és exposat amb els peus cap a la porta** en el vestíbul o en l'atri de la casa durant set dies, al llarg dels quals els clients i els amics passen a retre-li els seus últims honors. El lloc on està exposat el cadàver s'adorna amb flors i plantes i es crema encens per a mitigar l'olor. Si el mort tenia el *ius imaginum*, les màscares dels seus avantpassats s'exposaven també junt al cos. A la porta de la casa una branca de xiprer serveix d'invitació als amics i d'advertència als que, per motius religiosos, no poden entrar en una casa on està exposat un cadàver.

- **El vuité dia després de la mort**, el cadàver es trau de la casa (*efferebatur*) i comença la **Pompa Funebris** anunciada a tota la ciutat per un herald, l'ordre del qual ve regulat pel *Dominus Funeris* (*Cic. de Leg. II.24*), persona designada per a aquesta comesa. El cadàver és col·locat en una llitera, anomenada *feretrum* (*Varrón, de Ling. Lat. V, 166*) En el cas de ciutadans pobres o esclaus, el *feretrum* era substituït per la *sandapila* (*Juv. VIII, 175*) Són els *Vespillones* els encarregats de portar la *sandapila*: segons Festus, tenien aquest nom pel fet que els pobres i esclaus rebien sepultura de nit (*vespertino tempore*); mentre que el *feretrum* el portaven els parents i els amics pròxims al difunt.

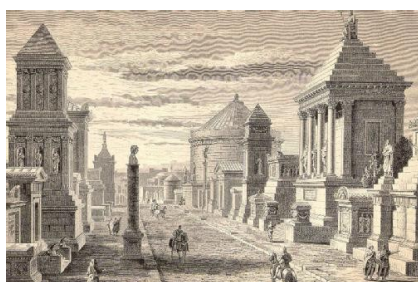
- **La Pompa Funebris** l'encapçalen els músics contractats, seguits de les *praeficae* (ploraneres) Depenent de la posició social i econòmica de la família del difunt, podien anar darrere els bufons (*histriones*), dels quals l'anomenat *Archiminius* representava el caràcter del difunt, imitant les seues paraules i accions. Venien després els esclaus que el mort havia manumés tocats amb el *pileus (pileati)*; els actors amb les màscares dels avantpassats anaven davant del *feretrum* i, finalment, darrere del cadàver anaven tots els familiars vestits de dol: els fills amb el cap cobert i les filles amb el cap descobert i el cabell solt i malgirbat. Si el finat era de rang il·lustre, el seguici passava pel fòrum, detenint-se primer en la *Rostra* per a pronunciar el discurs fúnebre (*laudatio; de Orat. II.84*)

- **El mort podia ser cremat o inhumat**. Segons la pràctica que anara a realitzar-se, la comitiva es traslladava fora dels límits del *pomoerium*, en cas de cremació, al mausoleu de la família, en cas d'inhumació, al columbari, si la família era pobra...

- **Tipus de funerals**

Hi havia **dos tipus de funerals: el públic i el privat.**

El primer rebia el nom de *funus publicum* (*Tacit. Ann. VI .11*) o *indictivum* (pel fet de ser anunciat per un herald; *Cic. de Leg. II .24*); el segon, el de *funus tacitum* (*Ovid, Trist. I .3.22*), *translatitium* (*Suet. Ner. 33*) o *plebeium*. Aquest últim es donava en el cas de persones amb pocs mitjans econòmics, que no es podien permetre el luxe d'un seguici fúnebre, o, inclús, en el cas d'aquells que ni tan sols podien pagar-se el funeral. En aquest sentit funcionaren a Roma els *Collegia funeraticia* integrats pels funcionaris del temple de Libitina encarregats dels funerals (*libitinarii*): de forma periòdica, aquests funcionaris rebien diners per part dels menys afavorits per Fortuna a compte del seu futur enterrament. Podia ocórrer que el finat no haguera deixat diners per al seu funeral ni haguera nomenat un encarregat de fer-lo ni haguera testat, amb la qual cosa no havia nomenat successor que es fera càrrec de les seues propietats. En eixe cas, la despesa dels funerals era marcada per un *àrbitre* d'acord amb les propietats i el rang del finat.

En un principi, tots els funerals es portaven a terme per la nit (*Serv. ad Virg. AEN, XI, 143*), i açò s'explica per la creença que la mort era considerada contaminant per als vius. Amb el temps, sols els pobres (*Suet. Dom. 17; Dionys. IV .40*) i els xiquets eren enterrats de nit. Els primers perquè no es podien permetre el luxe d'un seguici fúnebre i públic; els segons perquè la seua mort, prematura, estava equiparada a una mort violenta i tractada com a tal: enterrant-los de nit es creia que s'evitava la contaminació de

la resta dels mortals i la llum emesa per les torxes, que acompanyaven aquest tipus d'enterrament, tindria la funció d'espantar els mals esperits dels que havien mort de forma prematura o violenta i d'allunyar l'obscuritat que espanta els xiquets. Segons l'edat del difunt canviaven les formes d'enterrament. **Els xiquets de bolquers** eren **inhumats**. En aquest sentit Plini el Vell, en *HN VII, 72*, diu que s'inhumava els xiquets morts abans del creixement de les dents. La norma era enterrar els xiquets de bolquers, **menors de 40 dies**, ficats en pitxers, sota la volta del sostre de la casa per considerar les seues ànimes protectores dels vius (sepultura *suggrundaria*). **Els xiquets majors de dos anys** eren **incinerats**. Quant al dol, existia una llei assignada a *Numa Pompilius* que regulava la seua duració i que estava en relació amb el temps viscut pel difunt. Per exemple, si tenia més de 3 anys, estava permés plorar-lo no més d'un any (o deu mesos)

Els xiquets s'enterraven ràpidament, de nit, amb torxes i amb ciris per a fer les *exsequias ad faces cereosque*; caminaven en silenci, discretament, sense plors, per tractar-se d'un ésser mort abans d'hora. Se'ls enterrava amb ofrenes com amulets (campanetes, joguines, monedes, lúnules, petxines, essències,...)

En els seus epitafis s'escriu l'edat del difunt expressada en anys, mesos i fins i tot dies. Aquesta comptabilitat meticulosa expressa la intensitat i el caràcter inoblidable dels moments compartits. A més de l'edat, solen aparèixer epítets del tipus *dulcissimus, carissimus, pientissimus*,... que indiquen la seua obediència i dolçor.

La inscripció de la làpida de Cornelia Justa (Antiquarium de Sagunt), xiqueta de Sagunt, diu:

D(is) M(anibus)
Corneliae
Iustae ann(or)um VII
mens(ium) VII . d(ierum) VI
Cornel(ius) Restitutus
et Annia Iustina
filiae dulcissimae

Als déus Mans
de Cornelia Justa
de 7 anys
7 mesos i 6 dies;
Cornelio Restituto
i Annia Justina
a la seua dolçíssima filla

Els seguicis públics es convertiren amb el temps en una forma més d'ostentació que, en no poques ocasions, provocà rivalitats. L'Estat intentà mitigar aquestes situacions amb la promulgació de lleis que prohibiren una demostració excessiva de riquesa i les manifestacions desmesurades de dolor. Es tracta de les *Lleis Antisuntuàries*.

La inhumació fou des del principi el ritu més utilitzat (*Plin. H. N. VII .55*), encara que també apareix mencionat en les Dotze Taules el ritu de la incineració. Així i tot, no sembla que la incineració es generalitzara fins a finals de la República: Gai Mari, per exemple, fou enterrat, mentre que Sila fou el primer de la *gens Cornelia* en ser incinerat.

El lloc per a la incineració estava situat obligatòriament fora del *pomoerium*. Açò no obeïa sinó a una mesura d'higiene col·lectiva a la qual els romans donaren una explicació màgica i religiosa: la creença en l'existència dels esperits dels difunts que podien pertorbar els vius, de manera que era necessari allunyar-los de la ciutat. El ritual seguia aquests passos, tal i com ens ho expliquen els autors de *Vida religiosa en la antiga Roma*, Xavier Espluga i Mònica Miró i Vinaixa:

Es col·locava el difunt sobre una pira fúnebre engalanada, amb el cap descansant sobre un coixí. En aquest moment, se li tallava un dit, que es guardava a part en record dels temps en què el difunt s'inhumava. Un dels parents, amb el rostre girat, calava foc a la pira i invocava l'ajuda dels vents perquè cremara amb força i rapidesa. El so de la flauta presidia la cerimònia, mentre els familiars llançaven flors aromàtiques, com jacints i nards, que mitigaven l'olor emès pel cadàver, i vessaven libacions de vi. Les últimes brases s'ofegaven també amb vi. Aleshores es recollien les cendres en una urna, on també es col·locava el dit tallat (os

resectum) L'urna era després traslladada a la sepultura familiar, sobre la qual, en algunes ocasions, se celebrava un banquet (*silicernium*) Les sepultures es trobaven sempre fora de la ciutat (*Cic. De Leg. II, 23*), normalment situades a banda i banda dels camins. L'urna podia ser dipositada directament en el terra, marcada amb una fita, en un sarcòfag, en un mausoleu monumental... L'espai que delimitava la tomba solia estar consagrat als déus Manes per a emfatitzar el seu caràcter inviolable, tal i com recorda la fórmula *Diis Manibus sacrum*, abreujada sovint amb les sigles *D.M.S.* En els epitafis també sol aparèixer la fórmula *Sit tibi terra levis*, que pot aparèixer abreujada com *S.T.T.L.*

Diversos autors ens parlen de la **forma que havia de tenir la pira** i del nom que rebia segons el moment: *Servi* (*ad Virg. AEN. XI .185*) defineix així la pira: ***Pyra est lignorum congeries***; aquesta mateixa pira, en canvi, rep el nom de ***rogus cum iam ardere coeperit***.

La pira havia de tenir forma d'altar, amb quatre costats, per això rep el nom d'***ara sepulcri*** (*AEN Virg.. VI .177*) i ***ara funeris*** (*Ovidio, Trist. III .13.21*). El lloc on era incinerada una persona rebia el nom de ***bustum***, si després era enterrat en eixe mateix lloc, però el d'***ustrina*** o ***ustrinum***, si era enterrat en un lloc distint.

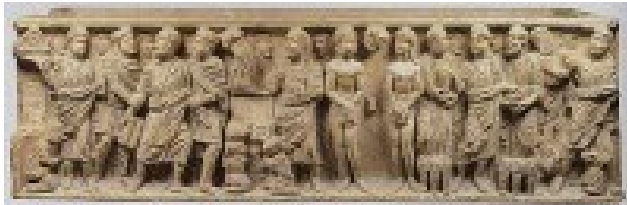
L'urna, sempre un recipient nou i *ad hoc*, podia ser de qualsevol material, més o menys rica depenent del poder adquisitiu de cada persona; quadrada o rodona, però normalment amb una inscripció o epitafi (*epitaphium* o *titulus*), que començava amb les sigles ja conegudes **D.M.S** o **M.D.** seguides del nom del difunt, del temps que va viure i del nom del familiar que dedica la inscripció. Com a exemple, aquesta inscripció d'una urna que es troba en el Museu Britànic:

D.M.
SERVILLIAE ZOSIMENI
QUAE VIXIT ANN XXVI.
BENE MEREN. FECIT
PROSDECIVS FILIVS

En el cas de la inhumació, el cadàver era traslladat a la sepultura familiar que, com sempre, depenent del poder adquisitiu de la família, podia ser des d'un mausoleu a una simple sepultura a la terra (*humus*). Donat que el lloc d'enterrament podia ser públic o privat, els ciutadans més pobres, sense mitjans per a comprar el terreny per a la seua sepultura, eren enterrats en sòl públic, i a costa de l'erari públic, en el Mont Esquilí en xicotets forats o caveres, dites *puticuli* o *puticulae* (*Hor. Sat. I .8.10*). També podien ser enterrats en sòl públic a càrrec de l'Estat els ciutadans més il·lustres, però ells en el Camp de Mart (*Cic. Phil. IX.7*). Els llocs privats eren els situats a banda i banda de les vies que donaven accés a Roma. En una d'elles, la *Via Appia*, encara es poden veure les tombes que, segur, s'estenien al llarg de molts kilòmetres des de les portes de la ciutat. **Les vestals i els emperadors**, per altra part, eren els únics que podien ser enterrats dins de la ciutat, segons Servi (*ad Virg. AEN. XI .205*), perquè no estaven vinculats ni sotmesos a les lleis.

Els sepulcres podien ser de diversa índole i factura: rebien el nom de ***sepulchra*** o ***monumenta***, si sols **contenien les cendres o els ossos** de l'individu; ***conditoria*** o ***conditiva*** era el nom que rebien les **sepultures baix terra que contenien el cos sencer**. Aquestes últimes podien ser de pedra, de lloses, de teules... Finalment, hi havia els ***columbaris***: nínxols practicats en una paret i on es solien dipositar **les cendres dels lliberts o dels esclaus de les grans famílies dins de vasos d'argila anomenats *olla***.

8. EXERCITIA

1. Aquestes imatges representen les fases des del naixement d'un bebé fins al seu *dies lustricus*. Dóna-les nom i ordena-les numèricament.

- 1.....
- 2.....
- 3.....
- 4.....
- 5.....
- 6.....

2. Relaciona cada imatge amb l'etapa de la vida corresponent

infantia

senectus

pueritia

mors

adulescentia

iuventus-nuptiae

gravitas

3. Completa aquesta taula pensant en el llegat que ens han deixat alguns costums i usos que els romans tenien en relació a les etapes de la vida.

	Època romana	Actualitat
1	<i>bullā</i>	
2		bateig
3		ensenyament secundari
4	el pare dóna el <i>peculium</i> al fill	
5		es llança arròs en les noces
6	ludus litterarius	
7	<i>pronuba</i>	
8		universitat
9	<i>cena nuptialis</i>	
10		cognom patern
11	<i>dies natalis</i>	
12		compromís de boda
13	<i>camilli et camillae</i>	
14	<i>praenomen</i>	
15	túnica recta i <i>flammeum</i>	

4. Relaciona cada deessa de la infantesa amb la seua funció

1. <i>Alemona</i>	a. el protegeix en el moment de ser acceptat pel <i>pater familias</i>
2. <i>Rumina</i>	b. li ensenya a beure
3. <i>Ossipaga</i>	c. l'ajuda a parlar bé
4. <i>Potina</i>	d. l'ajuda a parlar bé.
5. <i>Educa</i>	e. li ensenya a menjar
6. <i>Levana</i>	f. vetla per ell al bressol.
7. <i>Nundina</i>	g. proveeix de bona llet sa mare o nodrissa
8. <i>Cunina</i>	h. té cura d'ell els dies anteriors a la <i>lustratio</i>
9. <i>Fabulina</i>	i. té cura d'ell quan l'ixen les dents
10. <i>Locutia</i>	j. li ensenya a pegar els seus primers passos.
11. <i>Statilina</i>	k. l'alimenta en el si matern

5. Completa aquest text amb la paraula corresponent.

El vestit és un indicador de l'edat i de la posició social. Si ets un xiquet patrici portaràs la..... i al teu coll la..... fins que tingues uns.....anys quan canviaràs la teua indumentària amb un ritus de pas que començava la nit anterior, en què et posaves..... L'endemà, vestit ja amb la..... anaves al fòrum i al temple de Júpiter i passaves a ser considerat un ciutadà més amb certs drets i obligacions.

En cas de ser una xiqueta patrícia també portaràs la.....i la..... fins la vespra del teu....., que és ritus de pas de xiqueta a dona, a partir dels ..... anys aproximadament. El dia de la boda portaràs la....., una *palla* o mantó ataronjat i el....., vel nupcial

6. Relaciona cada imatge amb l'element de la *infantia* corresponent

- Bulla
- Anell natalici
- Arbre natalici
- Passejadors
- Vidriola
- Bebé
- Biberons
- Corona natalícia
- Amulets

7. Reconstrueix l'arbre genealògic d'aquestes dues famílies *Antonia* i *Tullia*.

Lucius Antonius Fulvius – Cecilia Severa -Caius Antonius Fulvius -Quintus Tullius Lepidus-Antonia Minor- Cnaeus Tullius Lepidus- Tullia Fulvia- Tulliola -Antonia Maior- Aurelia Justa

Família .....

El *pater* és **Lucius Antonius Fulvius** està casat amb ..... Els seus fills, *liberi*, són.....

Família .....

La mare s'anomena **Cecilia** ..... està casada amb ..... Té tres fills, i al primogènit li han posat com a *praenomen* **Quintus**, s'anomena.....

La resta de la família és .....

8. Tria del següent llistat la paraula clau a la qual es refereix cada text i ordena cronològicament (poden ser accions simultànies)

Acceptació, embaràs i part, dies lustricus, no acceptació, abandonament

Text	Paraula clau	Ordre cronològic
<i>El vuitè dia després del naixement d'una nena i el novè d'un nen és anomenat dia lustral, ja que en ell se celebra una cerimònia de purificació i s'imposen els noms.</i>		
<i>Destruïm els parts monstruosos, també els nostres fills, si naixen malats i malformats, els ofeguem; però no és la ira, sinó la raó, la que separa els inútils dels elements sans.</i>		
<i>I us felicito-diu el marit a la dona- per aquest venturós esdeveniment de la nostra família, doncs és un gran honor tant per a tu com per a mi.</i>		
<i>Si alguna es troba encinta, que alce les seues pregàries després de soltar-se el cabell, perquè Juno Lucina li solte també blanament el fruit de les seues entranyes.</i>		
<i>No obstant això, no va impedir que els seus pares, els exposaren, després de mostrar-los abans a cinc homes , els seus veïns més propers, si també ells estaven d'acord</i>		

9. Localitza en la sopa de lletres les definicions següents (en llatí)

- Dona casada una sola vegada
- Esposalles
- Pa que mengen els casats en la *confarreatio*
- Vel de color ataronjat
- Acció que dóna lloc a la paraula *nupcias*.
- Déu de les bodes
- Fruit sec símbol de fertilitat (plural)

V	S	T	E	S	L	M	I	F
E	P	R	O	N	U	B	A	L
G	O	E	L	T	G	E	O	A
K	N	U	B	E	R	E	N	M
O	S	C	I	M	N	L	S	M
F	A	R	R	E	U	S	T	E
H	L	R	E	B	C	R	R	U
M	I	A	D	P	E	N	P	M
N	A	U	H	O	S	E	E	S
S	U	E	A	N	E	M	Y	H

10. Ordena les següents escenes de la boda i indica quin moment de la cerimònia representen:

11. Indica quines dates són funestes i quines adequades per a celebrar una boda i el motiu:

- a. Kalendis Martiis
- b. 11 de maig
- c. 5 d' octubre
- d. Calendes de juny
- e. 24 de juny
- f. 20 maig

12. Indica si són vertaderes o falses les afirmacions següents:

a. La núvia portava un vel blanc sobre el cap	F	V
b. Se cenyia la túnica amb el <i>nudus Herculis</i>	F	V
c. El nuvi pronunciava les paraules: <i>Ubi tu Gaia, ego Gaius</i>	F	V
d. La núvia devia xafar el llindar de la nova llar	F	V
e. El déu de les bodes era Himeneu	F	V
f. La cerimònia de la boda se celebrava en casa del nuvi	F	V
g. La <i>pronuba</i> era una dona soltera	F	V
h. En el seguici es llançaven diners	F	V

13. Llegeix alguns versos de Catul (poema LXI) sobre el matrimoni i indica a què fan referència:

Ben cenyeix-te els polsos amb flors de marduix, d'olor tan suau, pren joiós vel de foci ací, vine ací, ton peu blanc calçat amb el groc borseguí. (vs 6-10)

A tu el pare vell, tremolós pels seus clama, per tu les verges alliberen el cos del cint. El teu nom escolta el marit nou, amb àvida orella.

Tu ets qui lliures a l'ardorós jove la noieta florida arrancada de cop del si matern, Oh Himeneu Himen, oh Himen Himeneu! (vs 51-60)

Aixequen les torxes, infants. Veig venir el vel color de flama. Aneu, canteu a cor com cal: "Io Himen Himeneu, io Himeneu Himen! (vs. 121-125)

No calleu ja d'ara endavant, atrevits versos fescennins. Dóna nous, concubí, als infants en sentir que has estat deixat per l'amor del teu amo.

Dóna nous als infants, migrat concubí, ja has jugat bé prou amb les nous; ara serà el temps de servir Talasi, el nou amo. Concubí, dóna nous!. (vs. 126-135)

Amb bon auspici fes creuar el llindar als teus peus dauradets i travessa la porta llisa. Io Himen Himeneu io, io Himen Himeneu! (vs. 166-170)

Deixa el bracet afaïçonat de la tendra donzella, jove. Que entri a la cambra del marit. Io Himen Himeneu io, io Himen Himeneu! (vs. 181-185)

---

14. Ordena els graons del *curtus honorum*:

- a. Quaestor
- b. Aedilis
- c. Censor
- d. Tribunus
- e. Praetor
- f. Consul

15. Indica si són vertaderes o falses les afirmacions següents:

- a. Les Vestals podien casar-se i tenir fills F V
- b. La seua principal tasca era vigilar el foc sagrat F V
- c. La *Vestalis Maxima* era la més jove de la congregació F V
- d. Eren les encarregades de custodiar els testaments F V
- e. Als vint anys podien abandonar el servei a la deessa F V
- f. Eren elegides procedents de qualsevol classe social F V
- g. Podien tenir i llegar les seues propietats F V
- h. Les que trencaven el vot de castedat eren enterrades vives F V

16. Ordena les parts de què constava el ritual fúnebre

- a. El mort és exposat amb els peus cap a la porta en el vestíbul o en l'atri de la casa durant set dies.
- b. Es sacrifica un porc a Ceres i Tellus
- c. El cadàver es trau de la casa i comença la *Pompa Funebri*
- d. Es dipositava el difunt en terra
- e. S'acomiadaven d'ell cridant-lo pel seu nom diverses vegades
- f. El seu primogènit recull el seu últim alé amb un bes en la boca i li tanca els ulls
- g. Els *pollinctores*, llaven el cos amb aigua calenta
- h. Se li col·loca al mort una moneda en la boca perquè pague a Caront la seua travessia per l'*Estígia*
- i. L'esclau més antic de la casa apaga el foc de la llar familiar
- j. El seguici passava pel fòrum, detenint-se primer en la *Rostra* per pronunciar el discurs fúnebre
- k. Els *Libitinarii* el banyen amb aigua perfumada, li posen unguents olorosos i el visten

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.
- 5.
- 6.
- 7.
- 8.
- 9.
- 10.
- 11.

17. Troba les següents paraules o expressions relacionades amb la mort i la vellesa

I	L	C	A	D	C	L	N	R	V	S	Y	L	N	Y
F	E	S	M	P	R	A	E	F	I	C	A	E	A	K
E	M	X	R	H	E	D	J	E	Z	V	U	X	P	D
R	U	V	V	O	C	H	V	K	C	A	I	E	T	V
E	R	A	E	A	M	O	M	T	I	I	F	N	E	E
T	I	P	Z	T	S	A	T	R	R	B	V	E	L	T
R	A	Q	Z	R	U	A	R	A	L	F	M	S	L	U
U	G	D	P	Y	S	L	N	U	T	G	X	R	U	S
M	E	P	M	W	W	I	U	D	T	M	M	Q	S	Y
N	N	T	A	G	T	R	R	S	A	A	Q	P	V	Q
S	F	B	L	I	I	C	W	K	Q	P	M	X	C	E
V	D	V	B	F	X	G	Z	L	T	L	I	N	J	Q
H	U	I	S	S	G	H	P	O	U	M	D	L	I	T
M	L	P	A	T	E	R	F	A	M	I	L	I	A	S
I	U	S	I	M	A	G	I	N	U	M	E	A	P	V

feretrum
 inmatura mors
 ius imaginum
 lemuria
 libitinarii
 pater familias
 praeficae
 sandapila
 senex
 tellus
 vetulus
 vetus

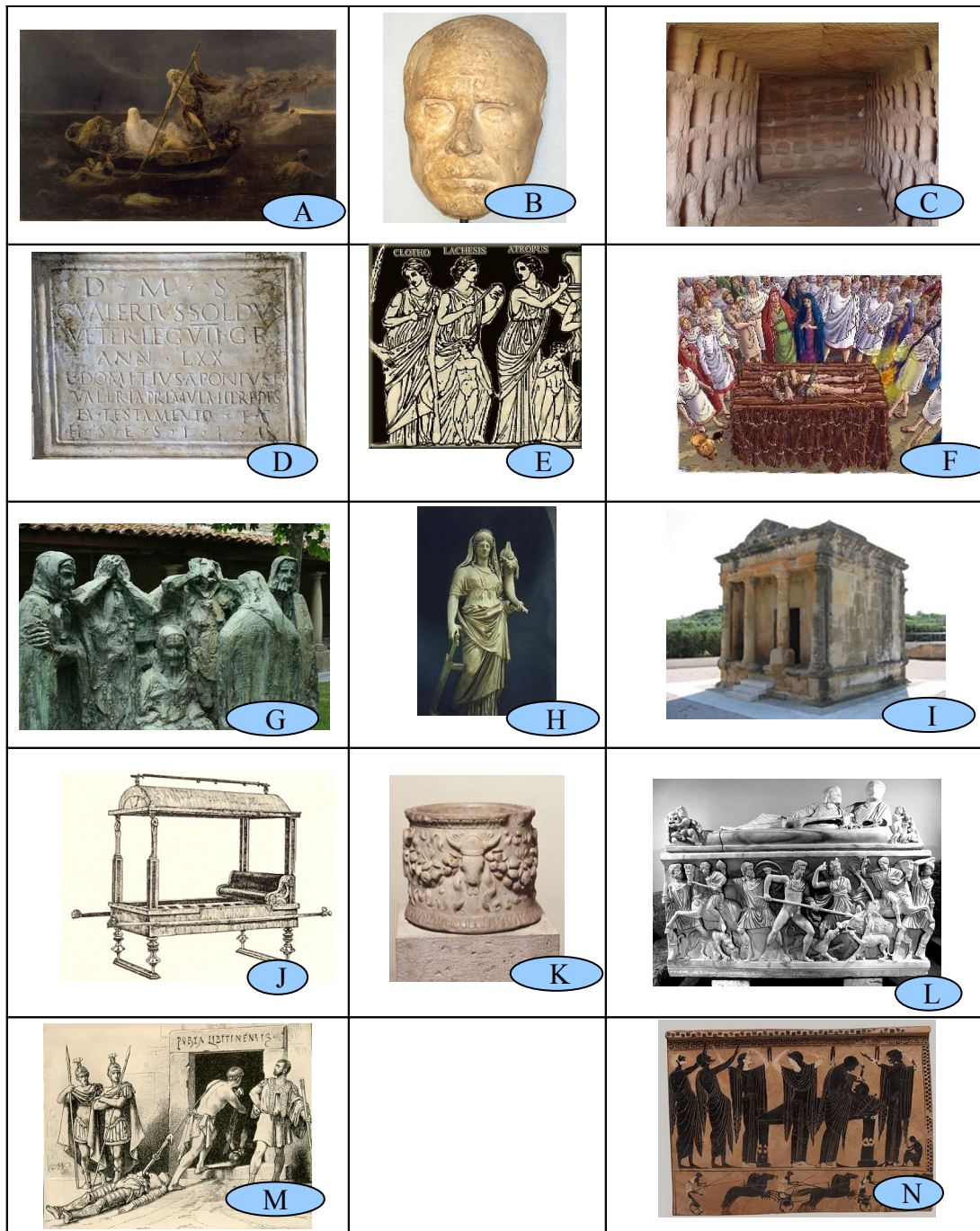

18. Ordena la jornada d'un xiquet romà

<p>Hora prima de 5:48 a 6:58</p>	<p>Ha guanyat algunes partides amb els <i>tali</i> i ha perdut altres tantes, però s'ha divertit molt. Amb la <i>pila</i> juguen a passar-se-la uns als altres procurant que no els caiga al terra. Això els obliga, a voltes, a córrer i botar. (a)</p>
<p>Hora secunda de 6:58 a 8:08</p>	<p>És l'hora del descans i Lucius s'ha alçat molt matí, així que dorm un poc perquè després ha de tornar al <i>ludus</i>. (b)</p>
<p>Hora tertia de 8:08 a 9:18</p>	<p>Arriba l'hora de llegir en veu alta. Lligen tots, també Lucius, i el <i>magister</i> els corregeix. Després parlen en grec per practicar la llengua i el mestre els pregunta. Lucius està nerviós, no vol que el mestre es torne a enfadar amb ell. (c)</p>
<p>Hora quarta de 9:18 a 10:28</p>	<p>Ja està a casa per a la <i>cena</i>. L'esclau li acosta un recipient amb aigua i una tovallola perquè es llave les mans. El cuiner ha preparat moltes coses: peix rostit, fetge, ous, gallina al forn, olives blanques, amanides, dolços, etc. Son pare li acosta un tros de pa i li serveix aigua per a beure, encara que els majors beuen vi. (d)</p>
<p>Hora quinta de 10:28 a 11:38</p>	<p>Al carrer l'espera un esclau per acompanyar-lo a les termes i que li porta tot el necessari: tovalla, roba neta, <i>strigilis</i>, oli perfumat, etc. A les termes, l'esclau li fa un massatge amb l'oli i l'ajuda a banyar-se. (e)</p>
<p>Hora sexta de 11:38 a 12:48</p>	<p>Ja és tard i, encara que està passant-ho molt bé, està cansat i demà ha de matinar. Així que torna a casa, desitja bona nit als seus pares i, després d'agafar una <i>lucerna</i>, se'n va al seu <i>cubiculum</i>. Demà s'alçarà quan cante el gall. (f)</p>
<p>Hora septima de 12:48 a 13:58</p>	<p>Ara pot jugar al carrer amb els amics fins que es faça de nit. Ix de casa i es troba amb Marcus, Claudius i Quintus i juguen amb els <i>tali</i> i amb la <i>pila</i>. (g)</p>
<p>Hora octava de 13:58 a 14:08</p>	<p>Lucius ho ha fet molt bé, així que el <i>magister</i> li dóna permís per anar a casa a dinar. Quan arriba, saluda els pares, es llava les mans i pren el <i>prandium</i>: pa blanc, olives, formatge i nous. (h)</p>
<p>Hora nona de 14:08 a 15:18</p>	<p>Pel camí, el <i>paedagogus</i> li porta tot el necessari: <i>stylus</i>, <i>tabella cerata</i>, etc. Arriba al <i>ludus</i> i saluda el <i>magister</i> i els seus companys. Després busca el seu lloc i es disposa a aprendre. (i)</p>
<p>Hora decima de 15:18 a 16:28</p>	<p>Tenia molta fam i ha menjat molt. Ara es neteja amb una tovallola, mentre els esclaus retiren taula. Conta als pares com li ha anat el dia al <i>ludus</i> i a les termes i els parla del <i>magister</i> i dels companys. (j)</p>
<p>Hora undecima de 16:28 a 17:38</p>	<p>Torna al <i>ludus</i> i es troba el <i>magister</i> llegint. El saluda i s'asseu a la seua cadira. El <i>magister</i> deixa de llegir i li demana a Lucius la seua <i>tabella</i> per corregir els exercicis del matí. (k)</p>
<p>Hora duodecima de 17:38 a 18:48</p>	<p>Lucius s'alça i crida l'esclau perquè l'ajude a vestir-se i li porte aigua per llavar-se les mans i la cara. Ix del seu <i>cubiculum</i> i saluda els pares. A la cuina, una esclava li dóna el <i>ientaculum</i>: pa amb mel i llet. Després se'n va al <i>ludus</i> amb el seu <i>paedagogus</i>. (l)</p>
<p>Prima vigilia de 18:48 a 21:18</p>	<p>Lucius presta atenció a la lliçó i fa els deures a la seua <i>tabella</i>, on ha d'escriure les lletres gregues i llatines. La cera, per cert, està dura i li costa escriure. Les lletres l'ixen malament i el <i>magister</i> s'enfada. (m)</p>

19. Relaciona cada imatge amb la seua definició

1. Columbari romà
2. Pira funerària
3. Caront
4. Praeficae (ploraneres)
5. Imagines maiorum
6. Inscripció funerària
7. Les Parques, deesses del destí

8. Tellus, deessa de la Terra,
9. Mausoleu romà
10. Feretrum
11. Sarcòfag romà
12. Urna funerària
13. Exposició del cadàver,
14. Libitinarii, funcionaris temple de Libitina

9. BIBLIOGRAFIA

- * André, J. M. y Hus, A., *La Historia en Roma*, Ed. Siglo XXI, Madrid, 2005: 91
- * Bandinelli, B. *Roma, centro de poder*, Universo de las Formas, Madrid, 1970: 132
- * Bieler, L., *Historia de la literatura romana*, Ed. Gredos, Madrid, 1987: 110
- * Coulon, Gérard. *L'enfant en Gaule romaine*. Ed. Errance
- * DDAA, *Historia del mundo antiguo. Roma. Instituciones políticas de la República Romana*, Ed. Akal
- * Daremberg et Saglio, *Dictionnaire des Antiquités Grecques et Romaines*
- * Gagé, G., «*Classes d'âge, rites et vêtement de passage dans l'ancien Latium*», Cahiers Internationaux de Sociologie, XXIV, 1958.
- * Guillén, José. *Urbs Roma. Vida y costumbres de los romanos*.
- * Fayer, Carla, *La familia romana: aspetti giuridici ed antiquari*. Rome: 'L'Erma' di Bretschneider, 1994
- * López Moreda, S., *Semblanzas de la vejez en la literatura grecolatina*, en Gómez Santa Cruz, J. (Coord.), Ideas, Ed. Clásicas, Madrid, 2003:74
- * Ménart, René, *La vie privée des anciens*. Dessins d'après les monuments antiques par Cl. Sauvageot. París — 1880
- * Minois, G., *Grandeza y decadencia del anciano en el mundo romano*, Ed. Triacastela, Madrid, 2001:34-39
- * Petit, Paul, *Historia de la antigüedad*, Labor Universitaria. Manuales
- * Santos Yanguas, Narciso, *Textos para la historia antigua de Roma*, Ed. Cátedra
- * Xavier Espluga y Mónica Miró i Vinaixa, *Vida religiosa en la antigua Roma*, Ed. UOC

Fonts clàssiques

- * Apuleyo, *Apología*. Editorial Cátedra. Letras Universales.
- * Catulo y Tibulo, *Obras poéticas*, Ed Iberia
- * Censorino, *De die natali*
- * Cicerón, *Pro Murena, De Senectute, II, 5; de Legibus II.24; Filípicas IX.7*
- * Digesto, XXXVIII
- * Dioniso de Halicarnaso, *Historia antigua de Roma*. Editorial Gredos.
- * Horacio, *Sátiras*. Ed. Alianza editorial
- * Horacio, *Épodos, VIII, 1-9; XIII, 4-6; Carmen sæculare, 46-47; Arte Poética, II, 310-320; Sátiras I .8.10*
- * Juvenal, *Sátiras*. Ed. Alianza editorial. *Sátiras, III 267; VIII, 175*
- * Livio, *Historia de Roma desde su fundación*, Biblioteca clásica Gredos
- * Lucano, 2.21-3
- * Luciano de Samosata, *El sueño*. Ediciones Alma Mater
- * San Isidoro, *Etimologías*.
- * Soranos, *Enfermedades de las mujeres*.
- * Ovidio, *Fastos*. Traducción de M.A. Marcos Casquero. Ed. Nacional
- * Ovidio, *Tristes I .3.22*
- * Paulo Festo, *De significatione verborum*.
- * Persio, *Sátiras II*. Editorial Akal
- * Petronio, *Satiricón*. Ed. Alianza editorial
- * Plauto, *Asinaria*
- * Plinio el Viejo, *Naturalis Historia.XXXV, 6; VII .55* Editorial Cátedra. Letras Universales.
- * Plutarco, *Vidas paralelas, (Camilo, 37, 1-43, 2)*Ed Planeta DeAgostini.
- * Propercio, *Elegías, IV, 5, vv. 67-69; III, 25, vv. 11-18*
- * San Agustín, *De Civitate Dei*.
- * Séneca, *De ira*.
- * Servio, *ad AEN. VI 218*
- * Suetonio, *Vida de los doce césares*.Ed Planeta DeAgostini. (*Nerón 33*)
- * Tácito, *Anales*, Biblioteca clásica Gredos *Anales VI .11*
- * Tácito, *Historias*, Ed. Akal/*Clásica.Historias, I, 1, 6*
- * Tertuliano, *De idolatría; Ad nationes*.

- * Varrón, *De lingua latina*. Ed. Akal. (V, 166)
- * Virgilio, *Eneida*, V, 395-398; IX, 486-7

Webgrafia

- * <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/home.html>
- * <http://es.wikipedia.org/wiki>
- * <http://www.hipernova.cl/LibrosResumidos/Historia/LosRomanos/PublicoPrivadoAntiguaRoma.html>
- * <http://www.explore-italian-culture.com/>
- * "Vestals" Article by William Ramsay, M.A., Professor of Humanity in the University of Glasgow on pp1189-1191 of William Smith, D.C.L., LL.D.: *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, John Murray, London, 1875.
- * «An Instrument and Its Civil War Virtuoso the Cornet and Patrick Gilmore The Use of Hymns in Wedding Ceremonies»

Texts llatins o grecs (en anglés) consultats en:

- * <http://www.thelatinlibrary.com/livy>
- * <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts>
- * http://webu2.upmfgrenoble.fr/Haiti/Cours/Ak/Auteurs_anciens/delegibus2_lat.htm#8
- * <http://www.attalus.org/latin/orosius5.html#4>
- * <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Serv.+A.+11.206%09&redirect=true>

Liv. I.3.20, Gell. I.12, Dion Cass. LV. 22; Suet. *Octav.* 31, Liv. I.20; Dionys. I.76, Dionys. II.65; Plut. *Num.* 10, Dionys. II.67; Dionys. III.67, Dionys. II.67; Liv. IV.44, VIII.15; Plin. *Ep.* IV.11; Suet. *Octav.* 31; Gell. I.12. Val. Max. I.1 §7, Gell. VII.7, Tacit. *Ann.* II.86; Ovid. *Fast.* IV.639; Suet. *Jul.* 83, *Domit.* 8, Dion Cass. LIV.24; b, Cic. *de Leg.* II.8.12; Liv. XXVIII.11; Val. Max. I.1 §6; Dionys. II.67; Liv. XXVI.1, Ovid. *Fast.* III.11; Propert. IV.4.15; Plut. *Num.* 13; Tac. *Hist.* IV.53, Macrobian. III.13.11 °; Dion Cass. XLVII.19, Dionys. I.69, II.66; Plut. *Camill.* 20; Liv. XXVI.27; Lamprid. *Elagab.* 6; Ovid. *Fast.* VI.365; Lucan, IX.994. Dionys. III.67; Dionys. IX.40, Plut. *Num.* 10, ° *Fab. Max.* 18, *Quaest. Rom.* vol. VII p154; Dionys. II.67, III.67, VIII.89, IX.40; Liv. IV.44, VIII.15, XXII.57; Plin. *Ep.* IV.11; Suet. *Dom.* 8; Suet. *Octav.* 31, *Tib.* 76; Gell. I.12, Gell. X.15, Gell. I.12; Gaius, I.145; Plin. *H. N.* XXXIV.11, Dion Cass. XLVII.19, Senec. *Controvers.* VI.8; cf. Plut. *Tib. Gracch.* 15; Oros. V.4; Suet. *Tib.* 2; Val. Max. V.4 §6, Plut. *Num.* 10, Dion Cass. LVI.10, Cic. *pro Muren.* 35, Suet. *Jul.* 1; Suet. *Vitell.* 16; Dion Cass. LXV.18; Tacit. *Ann.* III.69, XI.32, *Hist.* III.81. Suet. *Jul.* 83, *Octav.* 101; Tacit. *Ann.* I.8. Plut. *Anton.* 58, Appian, *B. C.* V.73; Dion Cass. LVIII.37 i 46; cf. XLVIII.12, *Serv. ad Virg. Aen.* XI.206, Val. Max. I.1 §7; Dionys. II.68; Plin. *Ep.* IV.11, Liv. IV.44, VIII.15; Plin. *Ep.* IV.11; Ovid. *Fast.* IV.285.

10. SOLUCIONS A LES ACTIVITATS

1. Aquestes imatges representen las fases des del naixement d'un bebé fins al seu *dies lustricus*. Dóna-les nom i ordena-les numèricament.

1. A. PART	4. E. VESTIT
2. C. ACCEPTACIÓ	5. F. ALIMENTACIÓ
3. D. BANY	6. B. LUSTRATIO

2. Relaciona cada imatge amb l'etapa de la vida corresponent

1. IUVENTUS-NUPTIAE	5. GRAVITAS
2. ADULESCENTIA	6. SENECTUS
3. PUERITIA	7. MORS
4. INFANTIA	

3. Completa aquesta taula pensant en el llegat que ens han deixat alguns costums i usos que els romans tenien en relació a les etapes de la vida.

1. MEDALLA	8. LUDUS RHETORICUS
2. LUSTRATIO	9. BANQUET NUPCIAL
3. LUDUS GRAMMATICUS	10. NOMEN
4. PAGA SETMANAL	11. ANIVERSARI
5. ES TIREN NOUS	12. ESCOLANS
6. ENSENYAMENT PRIMARI	13. NOMBRE
7. MADRINA DE NOCES	14. VESTIT I VEL DE NÚVIA

4. Relaciona cada deessa de la infantesa amb la seua funció

1.k; 2.g; 3.i; 4.b; 5.e; 6.a; 7.h; 8.f; 9.c; 10.d; 11.j

5. Completa aquest text amb la paraula corresponent.

TOGA PRAETEXTA. BUTLLA .16 -17. TÚNICA RECTA. TOGA VIRIL
TOGA PRAETEXTA. BUTLLA. MATRIMONI. 12-13. TÚNICA RECTA. FLAMMEUM

6. Relaciona cada imatge amb l'element de la *infantia* corresponent

1. AMULETS	6. BUTLLA
2. ANELL NATALICI	7. CORONA NATALÍCIA
3. BEBÉ	8. ARBRE NATALICI
4. PASSEJADORS	9. VIDRIOLA
5. BIBERONS	

7. Reconstrueix l'arbre genealògic d'aquestes dues famílies *Antonia iTullia*.

Família ANTONIA: AURELIA JUSTA. CAIUS ANTONIUS FULVIUS , ANTONIA MAIOR,
ANTONIA MINOR.

Família TULLIA: Cecilia SEVERA. CNAEUS TULLIUS LEPIDUS. QUINTUS TULLIUS
LEPIDUS. TULLIA FULVIA i TULLIOLA.

8. Tria del següent llistat la paraula clau a què es refereix cada text i ordena cronològicament (poden ser accions simultànies)

Text A. <i>Dies lustricus</i> . 4	Text D. Embaràs i part. 1
Text B. No acceptació. 2	Text E. Abandonament. 3
Text C. Acceptació. 2	

9. Localitza en la sopa de lletres les definicions següents (en llatí)

V	S	T	E	S	L	M	I	F
E	P	R	O	N	U	B	A	L
G	O	E	L	T	G	E	O	A
K	N	U	B	E	R	E	N	M
O	S	C	I	M	N	L	S	M
F	A	R	R	E	U	S	T	E
H	L	R	E	B	C	R	R	U
M	I	A	D	P	E	N	P	M
N	A	U	H	O	S	E	E	S
S	U	E	A	N	E	M	Y	H

10. Ordena les escenes de la boda següents i indica quin moment de la cerimònia representen:

- 1- B. La preparació de la núvia, el cabell
- 2- D. Els nuvis davant del *Flamen Dialis* mengen el *panis farreus*
- 3- A. La *pronuba* uneix les mans dretes dels nuvis
- 4- C. Ja a casa del marit, aquest agafa la seua dona en braços per a creuar el llindar

11. Indica quines dates són funestes i quines adequades per a celebrar unes noces i el motiu:

- a. Kalendis Martiis: funesta, dia lunar
- b. 11 de maig: funesta, dia consagrat als morts (*Lemuria*)
- c. 5 d'octubre: funesta, dia de *Mundus patet*
- d. Calendes de juny: funesta, és un *dies religiosus* (es neteja el temple de Vesta)
- e. 24 de juny: la més indicada, és el solstici d'estiu
- f. 20 maig: adequada

12. Indica si són vertaderes o falses les afirmacions següents:

a. F	d. F	g. F
b. V	e. V	h. F
c. F	f. F	

13. Llegeix alguns versos de Càtul (poema LXI) sobre el matrimoni i indica a què fan referència. Resposta lliure.

14. Ordena els graons del *cursus honorum*:

1.a. Quaestor	3.b Aedilis	5. f. Consul
2.d.Tribunus	4.e Praetor	6. c Censor

15. Indica si són vertaderes o falses les afirmacions següents:

a. F	d. V	g. V
b. V	e. F	h. V
c. F	f. F	

16. Ordena les parts de què constava el ritual fúnebre

1.d.	5.g.	9.a
2.f.	6. k	10.c
3.i.	7. h	11. j
4.e.	8.b	

